

મહાકવિ જગન્નાથ પંડિત વિરચિત

“લહરી યુગલ”

(શ્રી યમુનાલહરી તથા શ્રી ગંગાલહરી)

ગોરધનદાસ ડાહ્યાભાઈ એ. જી. ની ર.
ખા. એ. એલ. એલ. ખા., સોલાની ર.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક 29559 કિંમત ૦.૪૦૦

ગ્રંથનામ ગદ્ય-ચુગલ

વર્ગાંક ૨ ૪૪:૩

મહાકવિ જગન્નાથ પંડિત વિરચિત

“લહરી-યુગલ”

અર્થાત્

શ્રીયમુનાત્મહરી (અમૃતત્તહરી) તથા શ્રીગંગાલહરી (પ્રીત્વપલહરી)

તું

સમપ્તલોકી બાપાન્નર

શી પુણ્યતીર્થવર આ સુખદ પ્રયાગે

ભેટે સહર્ષ યમુના પ્રિય ભક્તચીને !

ઇદીવરે ધવલપંક્તમાળ સુધી !

કે ઇંદ્રનીલમણિ મૌક્તિક માળ મોંઘી ?

(શ્રી રામચરિતામૃત).

અનુવાદક તથા પ્રકાશક :

ગોરધનદાસ ડાહ્યાભાઈ એન્જનીયર,

ખી. એ. , એલ.એલ. ખી. , સોલીસીટર.

સંવત ૧૯૯૫

સને ૧૯૩૮

મૂલ્ય રૂ. ૦-૪-૦.

મુદ્રક-રા. રા. નટવરજીવ ધર્મારામ દેશાઈ, બી. એ.

મુદ્રણસ્થાન-"ગુજરાતી" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, સામુન બિલ્ડિંગ, એડી-સ્ટ.

...નસકેલ, કોટ, મુંબઈ

(સર્વ હક પ્રકાશકને સ્વાધીન)

પ્રકાશક:-ગોરધનદાસ ડાહ્યાભાઈ એન્જનીયર,

મહારાષ્ટ્ર મેન્શન, સેન્ટ્રલ રોડ,

મુંબઈ નં. ૪.

ବ୍ୟବହାର

महाकविजगन्नाथपंडितविरचिता

श्री य मु ना-ल ह री

कदा वृंदारण्ये विपुलयमुनातीरपुलिने

चरंतं गोविंदं हलधरसुदामादिसहितम् ।

अहो कृष्ण स्वामिन् मधुरमुरलीमोहन विभो

प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान् ॥

कदाचित्कार्लिदीतटविपिनसंगीतकरवो

मृदाभीरीनारीवदनकमलास्वादमधुपः ।

रमाशंभुब्रह्मामरपतिगणेशार्चितपदो

जगन्नाथस्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥

सदैव नंदनंदकेलिशालिकुंजमंजुला

नटोत्थफुल्लमल्लिकाकदंबरेणुमुज्ज्वला ।

जलावगाहिनां नृणां भवाब्धिसिंधुपारदा

धुनोतु मे मनोमलं कर्लिदनंदिनी सदा ॥

श्री य मु ना-ल ह रिः

मातः पातकपातकारिणि तव प्रातः प्रयातस्तटं

यः कालिन्दि महेन्द्रनीलपटलस्निग्धां तनुं वीक्षते ।

तस्यारोहति किं न धन्यजनुषः स्वान्तं नितान्तोल्लस-

श्रीलाम्भोधरवृन्दवन्दितरुचिर्देवो रमावल्लभः ॥ १ ॥

नित्यं पातकभङ्गमङ्गलजुषां श्रीकण्ठकण्ठत्विषां

तोयानां यमुने तव स्तवविधौ को याति वाचालताम् ।

येषु द्वाग्विनिमज्ज्य सज्जतितरां रम्भाकराम्भोरुह-

स्फूर्जश्चामरबीजितामरपदं जेतुं वराको नरः ॥ २ ॥

શ્રી યમુના લહરી.

મા હો પાતકતાપહારિણિ ! તવ પ્રાતે પળંતાં તટે,
જે કાલિન્દિ ! મહેન્દ્રનીલપટશી^૧ સિન્ધ્યા સુકાયા બુધે,^૨
આરોહે કથમ તેહ ધન્ય જનનાં ચિત્તે ન ઉલ્લાસતા,
નીલાંભોધરવૃન્દવંદિતરૂચિ^૩ શ્રી વલ્લભ પ્રેમથી ? ૧

પાપો ભંગ કરંત મંગલ અમી રેલનત અવ્યાહત,^૪
ને જે કાન્તિ ધરંત નીલવરણા શ્રીકંઠના^૫ કંઠની,
એવાં જે જળ આપનાં રવિસુતે ! આનન્દ વર્ષાવતાં,
તેનાં કીર્તન વર્ણન સ્તવનમાં ફોહોની સ્ફુરે ભારતી ?^૬
જેમાં સ્નાન કરી વરાક પુરુષે^૭ સૌ પાપરાકા ધકી,^૮
પામી સુક્તિ સુશક્તિસજ્જિત થતો પુણ્યપ્રભાવે કરી
જીતી ભોગવવા મહાન મઘવા^૯ દેવેન્દ્ર કેરું પદ,
જેને આમર ઢાળતાં રસવતાં રંભાઠરાંભોરુહો. ^{૧૦} ૨

૧ મહોટા ઈન્દ્રનાં ભૂરાં પટફલ જહેવી. ૨ સારી કાયા-સુંદર પ્રવાહનાં કથન
રે. ૩ ભૂરાં વાદળોના સમૂહથી વંદન કરાયલી છે જેની કાંતિ એવા. ૪ અખંડિત.
૫ મહાદેવના. ૬ વાણી. ૭ કુદ પુરુષ પણ. ૮ પાપની રાત્રિમાંથી. ૯ ઈન્દ્ર.
૧૦ રંભાના કરરૂપી કમળો.

(४)

दानान्धीकृतगन्धसिन्धुरघटागण्डप्रणालीमिल-

ऋङ्गालीमुखरीकृताय नृपतिद्वाराय बद्धोऽञ्जलिः ।

त्वत्कूले फलमूलशालिनि मम श्लाघ्यामुरीकुर्वतो

वृत्तिं हन्त मुनेः प्रयान्तु यमुने वीतज्वरा वासराः ॥ ३ ॥

अन्तर्मौक्तिकपुञ्जमञ्जिम बहिः स्निग्धेन्द्रनीलप्रभं

मातर्मे मुदमातनोतु करुणावत्या भवत्याः पयः ।

यद्रूपद्वयधारणादिव नृणामा चृडमामञ्जतां

तत्कालं तनुतेतरां हरिहराकारामुदारां तनुम् ॥ ४ ॥

तावत्पापकदम्बडम्बरमिदं तावत्कृतान्तान्मयं

लावन्मानसपद्मस्रग्नि भवभ्रान्तेर्महानुत्सवः ॥

यावल्लोचनयोः प्रयाति न मनागम्भोजिनीबन्धुजे

नृत्यचुङ्गतरङ्गमङ्गिरुचिरो वारां प्रवाहस्तव ॥ ५ ॥

દાનો^{૧૧} નિર્જરતાં સુધદ વહતા સૌગંધ ચારે દિશે,
એ'વા દાનઝરંત કુજરતાણાં ગંડસ્થળે યુજતા
ભૂજોથી અતિ ગાજતાં નૃપતિનાં ક્ષારે રચી અંજલિ,
“પામું કૈંક કૃપાકટાક્ષ નૃપનાં “એ આશ ધારી રહ્યો.
શ્લાઘ્યા^{૧૨} વૃત્તિ મહાસુનીન્દ્ર-જનની ંહાલી ગણી હું ધરું.
મૂલો ને ફલફૂલથી સુખદ તે ત્હારે કિનારે કરું;
હાવાં હે યમુને ! કુણાદ સહુને ત્યાગી કરું પ્રાર્થના,
તાપ કલેશ વિના દિનો મમ વહો આરાધનાધ્યાનમાં. ૩

જે છે ઉજ્જવલ અંતરે મણિ અને મુક્તાતણા પુંજથી,
ને સ્નિગ્ધેન્દ્રસુનીલ કાન્તિ સરખી છે બાહ્ય જે'ની પ્રભા;
એ'વું જે કરુણાવતી તમતાણું પુણ્યપ્રભાણું જળ,
તે મારાં મનમાં ભરો જનનિ હે આમોદ શાન્તિપ્રદ.
જેનાં આવિધરૂપ ઉજ્જવળ અને નીલપ્રભાવંત એ,
તે તારાં જળમાં સચેલ કરતા રનાનો જનો તેહને
અર્પે વત્સલ્યુ તે રમાવર^{૧૩} અને શેલેન્દ્રજનાથશું,^{૧૪}
રમ્યા કાન્તિવતું ઉદાર સુતનુ સૌંદર્યરેખાવતું. ૪
ત્યાં સુધી લય મૃત્યુનો, દુસ્તિતા પુંજે તણે ડંખર,^{૧૫}
આ'વો માનસપદ્મસન્નિ!^{૧૬} ભવ-આન્તો-વણે ઉત્સવ
જ્યાં સુધી લવ દૃષ્ટિ એ નવ પડે અંભોજિનીખંધુજે!^{૧૭}
નૃત્યે તુંગતરંગલંગરૂચિરા^{૧૮} વારિપ્રવાહો તવ. ૫

૧૧ મદ. ૧૨ પ્રશંસા કરવા યોગ્ય. ૧૩ લક્ષ્મીના પતિ વિષ્ણુ
૧૪ હિમાલયપુત્રી ઉમાના પતિ મહાદેવ તેના જેવું. ૧૫ સમૃદ્ધ. ૧૬ યમુના-
માનસ સરોવરનું કમળ છે સદન જેવું એ'વી ૧૭ પદ્મિનીના ખંધુ સૂર્ય તેની
પુત્રી-યમુના. ૧૮ ઉંચા મોલનાં ઉજળવાથી સુંદર લાગતા.

कालिन्दीति कदापि कौतुकवशात्स्वप्नामवर्णानिमा-
 ग्ध्यस्तानालपतां नृणां यदि करे खेलन्ति संसिद्धयः ।
 अन्तर्ध्वान्तकुलान्तकारिणि तव क्षिप्तामृते वारिणि
 छातानां पुनरग्वहं स महिमा केनाधुना वर्ण्यते ॥ ६ ॥

स्वर्णस्तेयपरानपेयरसिकान्पाथःकणास्ते यदि
 ब्रह्मघ्नाग्नुस्तल्पगानपि परित्रातुं गृहीतव्रताः ।
 प्रायश्चित्तकुलैरलं तदधुना मातः परेताधिप-
 प्रौढाहंकृतिहारिहृंकृतिमुचामग्रे तव स्रोतसाम् ॥ ७ ॥

पाथं पायमपायहारि जननि स्वादु त्वदीयं पयो
 नाथं नायमनायनीमकृतिनां मूर्तिं दृशोः कैशवीम् ।
 स्मारं स्मारमपारपुण्यविभवं कृष्णेति वर्णद्वयं
 चारं चारमितस्ततस्तव तटे मुक्तो भवेयं कदा ॥ ८ ॥

मातर्वारिणि पापहारिणि तव प्राणप्रयाणोत्सवं
 संप्राप्तेन कृतां नरेण सहतेऽवकां कृतान्तोऽपि यत् ।
 यद्वा मण्डलमेदनादुदायिनीश्चण्डद्युतिर्वेदना-
 श्चित्रं तत्र किमप्रमेयमहिमा प्रेमा यदौत्पत्तिकः ॥ ९ ॥

“કાલિન્દી” કહિ નામ વર્ણુ તવ એ બે કૈાતુકે ઉલટા,
ઉચ્ચારંત જનો તણા કર વિશે ખેલન્તી સંસિદ્ધિઓ;
અંતર્ધર્વાતકુહાન્તકારિણિ !^{૧૯} તહા તારાં સુધાળાં જળે,
નિત્યે સ્નાન કરંતનો સુમહિમા વર્ણી શકે કો હવાં ! ૬

સોનાનાં હરણે પટુ, ગુરૂતણી બાર્યા તણા ગામી ને,
બ્રહ્માદિતણાં સુરક્ષણુ વિશે તારાં જળો મા ! પ્રતી;
પ્રાયશ્ચિત્ત વૃથા તહા તુજતણા પ્રેતાધિપોના^{૨૦} મહા,
ગર્વો અવંકરન્ત^{૨૧} હુકૃતિથકી^{૨૨} સોતોતણી સંમુખે. ૭

પીપીને જ અપાયહારિ ! જનનિ ! સ્વાદુ તમારું જળ,
હુટેને અતિ દુર્લભા હરિતણી મૂર્તિ નિહાળી સદા,
જે જો અક્ષર “કૃષ્ણ” તે રટી રટી પુણ્યપ્રભાળા મહા,
હું વારે વટ આમ તેમ અટતો રે સુકૃત થાઉં કદા. ૮

મા ! હો ! પ્રાણુ વિસર્જનોત્સવસમે^{૨૩} તારાં જનો જે કરે,
હેલા તેહસહે કૃતાન્ત^{૨૪} પણુ બે હે પાપ-સંહારિણિ,^{૨૫}
ને બે મંડલલેહને^{૨૬} દુઃખસહે ચંડાંશુર^{૨૭} થાતાં ઉદે,
તો આશ્ચર્ય કયું ? અપારમહિમા ઔત્પત્તિક પ્રેમ^{૨૮} એ. ૯

૧૯ અંતરના અંધકારના સમૂહને નાશ કરનારી, ચમુના. ૨૦ પ્રેતના અધિ-
પતિઓ. ૨૧ ગર્વનો નાશ કરનાર. ૨૨ “હુ”કાર માત્રથી. ૨૩ પ્રાણુત્સવ-
અરણુના ઉત્સવ સમયે. ૨૪ ચમરાજ-કાળ. ૨૫ પાપનો નાશ કરનારી-ચમુના.
૨૬ મંડલનાં વીંધાવાંથી. ૨૭ સૂર્ય. ૨૮ ઉત્પત્તિ-કુળના સંબંધથી-સગપણના
સંબંધથી ઉત્પન્ન થતો પ્રેમ.

(८)

संज्ञाकान्तसुते कृतान्तभगिनि श्रीकृष्णनित्यप्रिये

पापोन्मूलिनि पुण्यधात्रि यमुने कालिन्दि तुभ्यं नमः ।

एवं ज्ञानविधौ पठन्ति खलु ये नित्यं गृहीतव्रता-

स्तानामश्रितसंख्यजन्मजनितं पापं क्षणादुज्झन्ति ॥ १० ॥

अयं पण्डितराजेन श्रीजगन्नाथशर्मणा ।

स्तवः कलिन्दनन्दिन्या निर्मलो निरमीयत ॥ ११ ॥

इति पण्डितराजश्रीजगन्नाथकृता यमुनालहरिः समाप्ता ।

(૯)

“સંજ્ઞા-કાંત-મૃતે !^{૨૯} કૃતાન્તભગિનિ !^{૩૦} શ્રીકૃષ્ણનિત્યપ્રિયે^{૩૧}
પાપોન્મૂલિનિ ! પુણ્યધાત્રિ ! યમુને ! કલિન્દિ ! વંદુ તને ;”
એ’લું સ્નાન કરંત જોહ રટવાં નિત્યે ધરીને મૃત,
તેનાં સમપદો સમાં જનમનાં^{૩૨} પાપો ક્ષણે સૌ ટળે. ૧૦

રચ્યું આ કવિ રાજેન્દ્ર શ્રી જગન્નાથ પંડિતે,
સ્તવન નિર્મળું આ’લું કલિન્દનંદિની તણું. ૧૧

—————

૨૯ સંજ્ઞાના પતિ સૂર્ય તેની પુત્રી યમુના. ૩૦ યમરાજની બહેન યમુના.
૩૧ નાં શ્રી કૃષ્ણ સદાનાં પ્રિય-યમુના. ૩૨ “સંજ્ઞાકાંતમૃતે” આદિ સાત પદો
જેવાં સાત જન્મોનાં.

॥ श्रीयमुनाष्टकम् ॥

नमामि यमुनामहं सकलसिद्धिहेतुं मुदा

मुरारिपदपङ्कजस्फुरदमन्दरेणूत्कटाम् ।

तटस्थनवकाननप्रकटमोदपुष्पाम्बुना

सुरासुरसुपूजितस्मरपितुः श्रियं विभ्रतीम् ॥ १ ॥

कलिन्दगिरिमस्तके पतदमन्दपूरोज्ज्वला

विलोसगमनोलसत्प्रकटगण्डशैलोन्नता ।

सघोषगतिदन्तुरा समधिरूढदोलोत्तमा

मुकुन्दरतिवर्धिनी जयति पद्मबन्धोः सुता ॥ २ ॥

શ્રી યમુનાજીની આરતી

- જય જય શ્રી યમુને !
 સુરરિયુ પદપંકજની ઉત્કટરેણુ ભરી;
 મા ! સ્ફુરતી રેણુભરી,
 મા ! અગણિત રેણુભરી;
 સઠલસિદ્ધિ દેનારી (૨) વંદું હર્ષ ધરી-જય જય૦ ૧
- તટ-નવ-કાનનપ્રકટિતહર્ષસમાં સુમને,
 મા ! સુરભિ સુવારિકણે
 સુરઅસુરોથી પૂજિત (૨) સ્મરપિતુ-કાંતિ-ધને,
 વંદું શ્રી યમુને-જય જય૦ ૨
- કલિન્દગિરિ શિર પડતાં વેગવતાં પૂરે,
 મા ! વેગવતાં પૂરે,
 ઉજ્જવળ કે'વાં શોભો (૨) પ્રિયસ્મરણુ મધુરે-જય જય૦ ૩
- વિલાસગમને શોભનદર્શનવતી શિલા,
 મા ! દર્શનવતી શિલા;
 તે થકી ઉન્નત લાગો (૨) વિલસનગમન શીલા-જય જય૦ ૪
- મંજુલ કલકલ ગાને સુરભરી મૃદુ આલે,
 મા ! સુરભરી મૃદુ આલે;
 વિધ વિધ ભાવ ભરેલાં,
 ઉત્તમ ઝુલે ચઢેલા શોભો રસખાલે-જય જય૦ ૫
- મુકુન્દની ભઠ્ઠો પર રતિ વિકસાવતાં,
 મા ! રતિ વિકસાવતાં;
 જય પદ્મિની-મધુ-સુતા ! (૨) નિત્યવિજયવંતાં-જય જય૦ ૬

(१२)

भुवं भुवनपावनीमधिगतामनेकस्वनैः

प्रियाभिरिव सेवितां शुक्रमयूरहंसादिभिः ।

तरङ्गभुजकङ्कणप्रकटमुक्तिकावालुका-

नितम्बतटसुन्दरीं नमत कृष्णतुर्यप्रियाम् ॥ ३ ॥

अनन्तगुणभूषिते शिवविरञ्जिदेवस्तुते

घनाघननिभे सदा ध्रुवपराशरामीष्टदे ।

विशुद्धमथुरातटे सकलगोपगोपीबृते

कृपाजलधिसंभिते मम मनः सुखं भावय ॥ ४ ॥

ભુવનો પાવન કરવા અવનીતલ ઉતર્યાં,

મા ! અવનીતલ ઉતર્યાં;

શુક મથર હુંસોથી,

પ્રિયાપેર સુસ્વનથી સેવિત નિત્ય ઠર્યાં-જય જય૦ ૭

તરંગ-ભુજ-કંઠણનાં રેતી સમ મોતી,

મા ! રેતી સમ મોતી;

નિતંબ તટ પર ઝળકી (૨) દે કન્વિ જ્યોતિ-જય જય૦ ૮

કૃણુ વણાં એ'વાં એ તુર્યપ્રિયાપદે,

એ તુર્યપ્રિયાપદે;¹

પ્રેમંધરી સૌ પ્રણુમો (૨) જય યમુને વરદે-જય જય૦ ૯

કૃણુવણા સૌ શુણ્ઠી ભૂષિત, ઘનકાંતિ,

મા ! ભૂષિત ઘનકાંતિ;

શિવ વિરંચિ સુરગાને (૨) પ્રસન્નમનશાંતિ-જય જય૦ ૧૦

ધ્રુવપરાશરાદિકને ઇચ્છિત વર દેતાં,

મા ! ઇચ્છિત વર દેતાં;

વિશુદ્ધ મથુરા તટપર

સકલ ગોપગોપીથી વીંટળાઇ રહેવાં-જય જય૦ ૧૧

કૃપાજલધિ તમ શરણે કૃપાજલધિશરણે,

મા ! કૃપાજલધિશરણે;

કૃણુસ્વરૂપ અનુભવનું (૨) દો સુખ મમમનને-જય જય૦ ૧૨

यया चरणपद्मजा मुररिपोः प्रियम्भायुक्ता
 समागमनतोऽभवत् सकलसिद्धिदा सेवताम् ।
 तथा सदृशतामियात् कमलजासपत्नीव य-
 द्वरिप्रियकलिन्द्या मनसि मे सदा स्थीयताम् ॥५॥

नमोऽस्तु यमुने सदा तव चरित्रमत्यद्भुतं
 न जातु यमयातना भवति ते पयःपानतः ।
 यमोऽपि भगिनीसुतान् कथमु हन्ति दुष्टानपि
 प्रियो भवति सेवनात् तव हरेर्यथा गोपिकाः ॥ ६ ॥

ममास्तु तव सन्निधौ तनुनवत्वमेतावता
 न दुर्लभतमा रतिर्मुंररिपौ मुकुन्दप्रिये ।
 अतोऽस्तु तव लालना सुरधुनी परं सङ्गमात्
 तवैव भुवि कीर्तिता न तु कदापि पुष्टिस्थितैः ॥ ७ ॥

- સઠલ સિદ્ધિ દેનારાં નિજ સેવક જનને,
વળી પ્રિય મુરરિપુમનને;
ચરણપદ્મ શોભે (૨) તે તમ શુભ મિલને-જય જય૦ ૧૩
- એવાં તમ તોલે મા ! કમળા કહિ આવે,
મા ! સપત્નિના ભાવે;
હરિપ્રિયા કાલિન્દી,
દોષહરા કાલિન્દી મમ મન નિત ભાવે-જય જય૦ ૧૪
- નમન સદા શ્રી યમુને અદ્ભુત તમ લીલા,
મા ! કૃષ્ણસમી લીલા;
તમ પયપાને ન કહિ (૨) યમપીડન હઠીલાં-જય જય૦ ૧૫
- યમ પણ લગિનીસુત શેં દુષ્ટ છતાંય હણે ?
મા ! દુષ્ટ છતાં ન હણે;
તમ સેવક ગોપી શો (૨) પ્રિય હરિનાં મનને-જય જય૦ ૧૬
- તનુ નવત્વ મારું હો આપતણી નિકટે,
મા ! આપતણી નિકટે;
એહ થકી મુરરિપુમાં (૨) રતિ સહજે પ્રકટે-જય જય૦ ૧૭
- મુકુંદનાં પ્રિય ! એથી લાલન તમ હોજો,
મા ! લાલન તમ હોજો;
નવ તનુ પ્રકટે તાવત (૨) સ્તુતિરૂપી હોજો-જય જય૦ ૧૮
- તમસંગમથી સુરધુની ભૂતલ વખણાતાં,
મા ! ભૂતલ વખણાતાં;
પુષ્ટિસ્થિત નવ તે વિણુ (૨) સુરધુનીને ધ્યાતાં-જય જય૦ ૧૯

स्तुतिं तव करोति कः कमलजासपत्नि प्रिये
हरेर्यदनुसेवना भवति सौख्यमामोक्षतः ।
इयं तव कथाधिका सकलगोपिकासङ्गम-
स्मरभ्रमजलाणुभिः सकलगात्रजैः सङ्गमः ॥ ८ ॥

तवाष्टकमिदं मुदा पठति स्मरसूते सदा
समस्तदुरितक्षयो भवति वै मुकुन्दे रतिः ।
तथा सकलसिद्धयो मुररिपुञ्च सन्तुष्यति
स्वभावविजयो भवेद्भदति बल्लभः श्रीहरेः ॥ ९ ॥
॥ इति श्रीमद्बल्लभाचार्यविरचितं श्रीयमुनाष्टकं सम्पूर्णम् ॥

(૧૭)

કમળાવણી સપત્તિ હરિપ્રિયે યમુને,

મા ! હરિપ્રિયે યમુને;

રસેશ્વર રસને કે (૨) સ્તવી શકે તમને ?—જય જય૦ ૨૦

હરિ પછી કમળા કેરું સેવન સુખ આપે,

મા ! સેવન સુખ આપે;

પણ તે મોક્ષ મુખીનું ! (૨) સાચુજય નવ આપે—જય જય૦ ૨૧

કથા ત્હમરી યમુને અધિકા કે તમથી,

મા ! ઉત્તમ કે તમથી;

સકળ ગોપિકા સંગમ—

સ્મરશ્રમજલકણસંગમ સઘળાં ગાનજથી—જય જય૦ ૨૨

યમુનાબદ્ધ આ હર્ષે રવિને જે ભણવા,

મા ! જે નિત્યે ભણવા;

મુકુંદમાં રતિ તેની (૨) દુરિતો સૌ ટળતાં—જય જય૦ ૨૩

સકલ સિદ્ધિઓ તેથી મુરરિપુ તુષ્ઠ થતા,

મા ! મુરરિપુ તુષ્ઠ થતા;

સ્વભાવનો જય થાયે (૨) હરિવલ્લભ ભણવા—જય જય૦ ૨૪

આ જ લેખકની રસાત્મક કૃતિઓ
“શ્રીરામચરિતામૃત”

પાંચમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં
પહેલા નંબરનું ધનામ જીતનાર કાવ્ય
મૂલ્ય છ આના

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર કૃત
“ઉત્સર્ગ”

નું
પદ્યાત્મક ભાષાન્તર
મૂલ્ય સવા રૂપીઓ

“પ્રભાત ફેરી”
રાષ્ટ્રીય ગીતોનો સંગ્રહ
મૂલ્ય દાઢ આના

મળવાનું ઠેકાણું:—

ગોરધનદાસ ડાહ્યાભાઈ એન્જનીયર,
મહારાજ મે-સન, સેન્ટ્રલર્સ્ટ રોડ, મુંબઈ નં. ૪.

महाकविजगन्नाथपंडितविरचिता

श्री गं गा-ल ह री

कदा मामाभीतं भवजलधितस्तापसतनुं

गतारगं गंमातदगिरिगुहावाससहनम् ।

लपंतं हे विष्णो सुरवर रमेशेति सततं

समभ्येत्योदारं कमलनयनो वक्ष्यति वचः ॥

यः षड्वक्त्रगजाननाद्भुतसुताविष्कारणव्यंजिता-

ञ्चित्योत्पादनवैभवां गिरिसुतां मायां निजांगे दधत् ।

सेव्यां संसृतिहानये त्रिपथगां विद्यां च मूर्धा वहन्

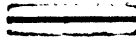
स्वं ब्रह्मत्वमभिव्यनक्ति भजतः पायात्स गंगाधरः ॥

मातः शैलसुतासपत्नि वसुधाशृंगारहारावलि

स्वर्गारोहण-वैजयन्ति भवतीं भागीरथीं प्रार्थये ।

त्वत्तीरे वसतस्त्वदम्बु पिबतस्त्वद्वीचिषु प्रेक्षतस्

त्वन्नाम स्मरतस्त्वदर्पितहृशः स्यान्मे शरीरव्ययः ॥

॥ श्री गंगालहरी ॥

समृद्धं सौभाग्यं सकलवसुधायाः किमपि त-
न्महेश्वर्यं लीलाजनितजगतः खण्डपरशोः ।
श्रुतीनां सर्वस्वं सुकृतमथ मूर्ते सुमनसां
सुधासौन्दर्यं ते सलिलमशिवं नः शमयतु ॥ १ ॥

दरिद्राणां दैन्यं दुरितमथ दुर्वासनहृदां
द्रुतं दूरीकुर्वन्सकृदुपगतो दृष्टिसरणिम् ।
अपि द्रागाविद्याद्रुमदलनदीक्षागुरुरिह
प्रवाहस्ते वारां श्रियमयमपारां दिशतु नः ॥ २ ॥

उदञ्चन्मार्तण्डस्फुटकपटहेरम्बजननी-
कटाक्षव्याक्षेपक्षणजनितसंक्षोभनिवहाः ।
भवन्तु त्वङ्गन्तो हरशिरसि गङ्गातनुभुव-
स्तरङ्गाः प्रोत्तुङ्गा दुरितभयभङ्गाय भवताम् ॥ ३ ॥

तवालम्बादम्ब स्फुरदलघुगर्वेण सहसा
मया सर्वेऽवज्ञासरणिमथ नीताः सुरगणाः ।
इदानीमौदास्यं भजसि यदि भागीरथि तदा
निराधारो हा रोदिमि कथय केषामिह पुरः ॥ ४ ॥

શ્રી ગંગાલહરી

સુધાકેરી શોભા અનુપમિત સૌભાગ્ય જગનું,
સુજે લીલાએ જે જગત પરમેશ્વર્ય શિવનું,
શ્રુતિનું સર્વસ્વ, સુકૃત સુમનોનું^૧ સશરીર,
તમારૂં તે મોઢું સલિલ અઘર્યોઢું^૨ અમ હરો. ૧

પટે દૃષ્ટિએ ને ઝટ અપહરે જે અધનતા
હરિદ્રોની, જેરી કુટિલ જન-કેરી કુટિલતા,
અવિધાવૃક્ષોના ફલનઠર દીક્ષાગુરૂ અહીં,
પ્રવાહોની ધારા તમ સભર મારાં નિધિ ભરો. ૨

ગણેશાંખાકેરાં ઉદિત રવિશાં રકત નયનો,
કટાક્ષોએ તેનાં, ભયનિવહૃ^૩ જેમાં પ્રકટતાં
રહે કંપી એવા હરશિરવિશે ગંગતનુના
તરંગો પ્રોત્સુંગી^૪ દુરિતભયલંગી તમ બનો. ૩

તમારા આધારે જનનિ ! અતિ ગર્વોદ્ધત મને,
સુરેનાં વૃંદોને પરમ અપમાને અવગણ્યાં;
થશે માયા ત્યાગી વિમુખ અયિ લાગીરથિ ! તહા
રહું કયાં હું મારાં દુઃખ, વિષુ તમારાં શરણમાં ? ૪

स्मृतिं याता पुंसांमकृतसुकृतानामपि च या
हरत्यन्तस्तन्द्रां तिमिरमिव चन्द्रांशुसरणिः ।

इयं सा ते मूर्तिः सकलसुरसंसेव्यसलिला
ममान्तःसंतापं त्रिविधमपि पापं च हरताम् ॥ ५ ॥

अपि प्राज्यं राज्यं तृणमिव परित्यज्य सहसा
विलोलद्वानीरं तव जननि तीरं श्रितवताम् ।

सुधातः स्वादीयः सलिलभरमातृप्तिं पिबतां
जनानामानन्दः परिहसति निर्वाणपदवीम् ॥ ६ ॥

प्रभाते स्नान्तीनां नृपतिरमणीनां कुचतटी-
गतो यावन्मातर्मिलति तव तोयैर्मृगमदः ।

मृगास्तावद्वैमानिकशतसहस्रैः परिवृता
विशन्ति स्वच्छन्दं विमलवपुषो नन्दनवनम् ॥ ७ ॥

स्मृतं सद्यः स्वान्तं विरचयति शान्तं सकृदपि
प्रगीतं यत्पापं झटिति भवतापं च हरति ।

इदं तद्भजेति भवणरमणीयं खलु पदं
मम प्राणप्रान्ते वदनकमलान्तर्विलसतु ॥ ८ ॥

यदन्तः खेलन्तो बहुलतरसंतोषभरिता
न काका नाकाधीश्वरनगरसाकाङ्क्षमनसः ।

निवासाल्लोकानां जनिमरणशोकापहरणं
तदेतत्ते तीर्थं भ्रमशमनधीरं भवतु नः ॥ ९ ॥

न यत्साक्षाद्भैरवरपि गलितमेदैरवसितं
न यस्मिञ्जीवानां प्रसरति मनोबाणवसरः ।

ન ક્રીડાં સત્કાર્યો કદિ યદિ અનાર્યોય સ્મરતાં
હરે તેની તંદ્રા તિમિર જ્યમ અંદ્રાંશુ હરતાં
સુમૃતિ આ તારી સઠલ સુરસંસેવ્ય-સલિલા
મમાંતઃસંતાપો ત્રિવિધ સહુ પાપો પરિહરો. ૫

મહા મોહું રાજ્યે તૃણુસમ કરી ત્યાગ સહસા,
વસંતા વાનીરે^૫ લલિત તવ તીરે જનનિ! જે
સુધાથીએ મીઠાં સલિલ તમ પીતાં ધરધ જે,
જનો એવાઓનો હરખ હસતો મોક્ષપદને. ૬

ખન્યાં સ્નાને બીનાં નૃપતિરમણીનાં કુચયુગે
પ્રભાતે ચોળતાં મૃગમદ^૬ બળતાં તમ જળે
વિમાને આનંદે અમરગણુસંગે મૃગ જતાં
ધરીને સ્વચ્છંદે વિમલવપુને નંદનવને. ૭

મને શાંતિ આપે સ્મરણ કરતાં એકજ પલ,
મુખે ગાતાં પાપો તવિત ભવતાપો પરિહરે
અહો! “ગંગા” એવું શ્રવણમધુધેરૂં પદ તમ,
સદા જિહ્વાપ્રાન્તે જનમજનમાન્તે વિલસજો. ૮

કરી ક્રીડા હાંસે પરમ પરિતોષે તમ જલે,
ન કાગો આકાંક્ષા સુરપતિપુરીની મન ધરે;
નિવાસે લોકેના પ્રભવલયશાકો^૭ અપહરે,
કિનારો તે તારો શ્રમશમનહારો અમ બનો. ૯

ન જે આવે વેદે ગવનિખિલલોકે^૮ સમજમાં
ન થાતી જીવેનાં મનવચનની જ્યાં ગતિ જરા

निराकारं नित्यं निजमहिमनिर्वासिततमो
विशुद्धं यत्तत्त्वं सुरतटिनि तत्त्वं न विषयः ॥ १० ॥

महादानैर्ध्यानैर्बहुविधवितानैरपि च य-
त्र लब्धं घोराभिः सुविमलतपोराशिभिरपि ।
अचिन्त्यं तद्विष्णोः पद्मखिलसाधारणतया
ददाना केनासि त्वमिह तुलनीया कथय नः ॥ ११ ॥

नृणामीक्षामात्रादपि परिहरस्त्या भवभयं
शिवायास्ते मूर्तेः क इह महिमानं निगदतु ।
अमर्षम्लानायाः परममनुरोधं गिरिभुवो
विहाय श्रीकण्ठः शिरसि नियतं धारयति याम् ॥ १२ ॥

विनिन्द्यान्गुन्मत्तैरपि च परिहार्याणि पतितै-
रवाच्यानि व्रात्यैः सपुलकमपास्यानि पिशुनैः ।
हरन्ती लोकानामनवरतमेनांसि कियतां
कदाप्यश्रान्ता त्वं जगति पुनरेका विजयसे ॥ १३ ॥

स्खलन्ती स्वर्लंकादवनितलशोकापहतये
जटाजूटग्रन्थौ यदसि विनिबद्धा पुरमिदा ।
अये निर्लोभानामपि मनसि लोभं जनयतां
गुणानामेवायं तव जननि द्वेषः परिणतः ॥ १४ ॥

जडानन्धान्पङ्कजप्रकृतिवधिरानुक्तिविकलान्
ग्रहग्रस्तानस्ताखिलदुरितनिस्तारसरणीन् ।

નિરાકારી નિભા સ્વગતમહિમાથી તમ^૬ હરે
 વિશુદ્ધા તે વસ્તુ સુરતટિનિ ! તે તું અવિષયા^{૧૦}. ૧૦
 મહા દાને ધ્યાને બહુવિધ વિતાને^{૧૧} પણ નહીં
 થતી પ્રાપ્તિ જેની કઠિન વિમળાં કેા વપ થકી
 મહાવિષ્ણુનું એ અગમપદ તું જે સદ્ગત્માં
 દિયે તે કેા'નાથી ઉચિત તુલનીયા વદ જરા ! ૧૧
 હરે જે દુક્રપાતે^{૧૨} જગતજનનાં તે ભવભયો
 શિવા એ મૂર્તિનો પરમ મહિમા કેા વરણવે ?
 અતિક્રોધે મ્હાના હિમ-ગિરિસુતાનાં મનવવાં
 ત્યજી, મૂર્તિ વારી નિયત મદનારિ^{૧૩} શિર ધરે. ૧૨
 મહોન્મત્તો નિદે, પતિત પણ સંગે નવ કરે,
 અવાચ્ય ત્રાત્યો^{૧૪}ને પિશુન^{૧૫} પુલકી ત્યાજ્યજ ગણે
 હરંતી એ'વાં એ દુરિત જનનાં એકલપણે,
 છતાં તું અશ્રાન્તા વિજયભરશાંતા^{૧૬} જગતમાં. ૧૩
 રખલંતી સ્વર્ગેથી અવનિતલ સંતાપ હરવા,
 જટાબુટે તું જે અથિતવિનિબદ્ધા^{૧૭} શિવધકી;
 અરે નિર્દોષીનાં, પણ ચલિત લોભે મન કરે,
 ગુણો એ વારાનો પ્રતિકૂલિત^{૧૮} આ દોષ જનનિ ! ૧૪
 જનો અંધાં ગૂંગાં બધિર ગતિહીનાં જડમતિ,
 અહસ્તા^{૧૯} જેનાં અખિલ દુરિતે નાશ ન કદિ

૬ અંધારૂં, અજ્ઞાન. ૧૦ મન, વાણી અને બુદ્ધિનો જે વિષય થઈ શકતી
 નથી. ૧૧ થકો. ૧૨ નેત્રકટાક્ષે. ૧૩ કામદેવના ચતુર શિવ. ૧૪ અર્થાધાન આદિ
 અસ્કારરહિત. ૧૫ દુર્જન, ખલ. ૧૬ સંપૂર્ણ વિજયથી શાંત. ૧૭ ગુ'થીને અંધેલી.
 ૧૮ નિવડેલો, પરિણામ પામેલો. ૧૯ આદિત્યાદિ નવગ્રહો વડે પીડાયેલા.

निलिम्पैर्निर्मुक्तानपि च निरयान्तर्निपततो
नरानम्ब त्रातुं त्वमिह परमं मेषजमसि ॥ १५ ॥

स्वभावस्वच्छानां सहजशिशिराणामयमपा-
मपारस्ते मातर्जयति महिमा कोऽपि जगति ।
मुदा यं गायन्ति द्युतलमनवद्यद्युतिभृतः
समासाद्याद्यापि स्फुटपुलकसान्द्राः सगरजाः ॥ १६ ॥

कृतश्रुद्रैनस्कानथ झटिति संतप्तमनसः
समुद्धर्तुं सन्ति त्रिभुवनतले तीर्थनिबहाः ।
अपि प्रायश्चित्तप्रसरणपथातीतचरितान्-
नरान्दूरीकर्तुं त्वमिव जननि त्वं विजयसे ॥ १७ ॥

निधानं धर्माणां किमपि च विधानं नवमुदां
प्रधानं तीर्थानाममलपरिधानं त्रिजगतः ।
समाधानं बुद्धेरथ खलु तिरोधानमधियां
श्रियामाधानं नः परिहरतु तापं तव वपुः ॥ १८ ॥

पुरो धावंधावं द्रविणमदिराघूर्णितदशां
महीपानां नानातरुणतरखेदस्य नियतम् ।
ममैवायं मन्तुः स्वहितशतहन्तुर्जडधियो
वियोगस्ते मातर्यद्विह करुणातः क्षणमपि ॥ १९ ॥

मरुल्लीलालोलल्लहरिलुलिताम्भोजपटली-
स्खलत्पांसुप्रातच्छुरणविसरत्कौकुमरुचि ।

સુરે જેને ત્યાજ્યાં વિષમતમ નાંખ્યાં નરકમાં,
કંઈ એ'વા કેરૂં અગદ ગુણુધેરૂં નગદ તું. ૧૫

સ્વરૂપે સોહંતા વિમલ તમ કંડાં જલતણે,
લસે વિષ્ણે કોઈ જનનિ ! મહિમા વિશ્વવિજયી;
ગુણે જેના ગાતાં પુલકમય થાતા હરપથી,
ધ્રુવિ સ્તુત્યા ધારી સગરસુવ રાજ્ય^{૨૦} સુરપદે. ૧૬

કરી નાનાં પાપો તુરત પરિતાપો મન થતા,
ત્રિલોકે એ'વાને પુનિત કરવાને સ્થળ ધણાં;
પણ પ્રાયશ્ચિત્તે શમન કુચરિત્રે નવ ઘટે,
જયી એ'વાનાં તું તુજસમ^{૨૧} સમુદ્ધારકરણે. ૧૭

નિધાને^{૨૨} ધર્મોનું, નવવિધ વિધાને^{૨૩} હરખનું,
પ્રધાને તીર્થોનું, અમલ પરિધાને^{૨૪} ત્રિજગનું;
સમાધાને ધીનું,^{૨૫} તવ વપુ તિરોધાન જડનું,^{૨૬}
સુઆધાન શ્રીનું,^{૨૭} સકલ અમતાપો પરિહરો. ૧૮

મહીપો જેઓનાં નયન ધુમરાતાં ધનમદે,
સદા તેની અગ્રે શ્રમ સહિત દોડયો નિયત હું,
ખરે મારો દોષ સ્વહિતરિપુનો મંદમતિનો,
થયો તુંથી મારો વિરહ, કર મા ! તો ક્ષણ કૃપા. ૧૯

ઉઠી વાયુ લાસ્યે^{૨૮} લહર જગવે કંપ કમળે,
થયાં તેનાં રણપ્રસરણુથકી કંકુવરણાં,

૨૦ આનંદી. ૨૧ અનન્યા: તારા જેવી બીજી કોઈ પણ નહીં એવી. તારા જેવી
તુંજ. ૨૨ સ્થાન પણ. ૨૩ ઉત્પાદક પણ. ૨૪ વજ્ર. ૨૫ બુદ્ધિના કૃતકો નાશ
કરનાર. ૨૬ બુદ્ધિહીનતાને નિવારનાર. ૨૭ મોક્ષાદિ લક્ષ્મીનું સંપાદક. ૨૮ નૃત્ય.

सुरस्त्रीवक्षोजक्षरदगदजम्बालजटिलं

जलं ते जम्बालं मम जननजालं जरयतु ॥ २० ॥

समुत्पत्तिः पद्मारमणपदपद्मामलनखा-

श्रिवांसः कन्दर्पप्रतिभटजटाजूटभषमे ।

अथायं व्यासङ्गो हतपतितनिस्तारणविधौ

न कस्मादुत्कर्षस्तव जननि जागर्ति जगति ॥ २१ ॥

नगेभ्यो यान्तीनां कथय तटिनीनां कतमया

पुराणां संहर्तुः सुरधुनि कपर्दीऽधिरुहे ।

कया वा श्रीभर्तुः पदकमलमक्षालि सलिलै-

स्तुलालेशो यस्यां तव जननि दीयेत कविभिः ॥ २२ ॥

विधत्तां निःशङ्कुं निरवधि समाधिं विधिरहो

सुखं शेषे शेतां हरिरविरतं नृत्यतु हरः ।

कृतं प्रायश्चित्तैरलमथ तपोदानयजनैः

सवित्री कामानां यदि जगति जागर्ति भवती ॥ २३ ॥

अनाथः स्नेहाद्रां विगलितगतिः पुण्यगतिदां

पतन्निश्वोद्धर्त्री गदविगलितः सिद्धमिषजम्

सुधासिन्धुं तृष्णाकुलितहृदयो मातरमयं

दिशुः संप्राप्तस्त्वामहमिह विदध्याः समुचितम् ॥ २४ ॥

विलीनो वै वैवस्वतनगरकोलाहलमरो

गता दूता दूरं कचिदपि परेतान्मृगयितुम् ।

विमानानां व्रातो विदलयति वीथीर्दिविषदां

कथा ते कल्याणी यदवधि महीमण्डलमगात् ॥ २५ ॥

ભળતાં દેવસીસ્વનઅગરૂ જંગાલ^{૨૯} જલિલાં,^{૩૦}
તમારાં લીલાળાં જળ જનનજાળાં મમ હોહો. ૨૦

સમુત્પત્તિ શ્રીના પ્રિયવમ પતિના નખ થકી,
સ્થિતિ ત્યાં તારી મા! રતિ-પતિ-અરિના અલકમાં;
પ્રવૃત્તિ ત્હારી આ પતિવ જનનિસ્તારણુવિશે,
નહીં જાગે શાને જનનિ તવ ઉત્કર્ષ જગતે? ૨૧

નદી કેં આવંતી ગિરિથકી વહંતી પણ કયો
જટાબુદે સજી ત્રિપુર હહનારા શિવ શિરે?
જળે કેણે ધોયાં પદકમળ પદ્માપતિતણાં?
તુલા તારી જેને જનનિ! વહ જેણે^{૩૧} કવિ દિયે. ૨૨

વિના શંકા કાંઈ નિરવધિ સમાધિ વિધિ^{૩૨} ધરો,
સુખે શેષે પોઠો હરિ, હર કરો નતન સદા;
થયાં પ્રાયશ્ચિત્તો બહુ, બહુ વપોદાન યજ્ઞો,
પ્રહાત્રી ઇંટોળી યદિ જનનિ! તું જાગવ જાગે. ૨૩

અનાથ સ્નેહાદ્રાંપ્રતિ, ગતિવિહીનો સુગતિદા
પ્રતિ, વિશ્વોદ્ધર્ત્રી પ્રતિ પતિવ, રાગી ભિષજનાં
પિપાસાર્તી જાએ અમૃતનિધિનાં એ શરણુ, આ
શિશુ આબ્યો તારે શરણુ, કર લાગે ઉચિત જે. ૨૪

વિલાયો^{૩૩} નિઃશેષે ચમનગરકોલાહલ બધો,
ગયા દૂતો દૂરે મૃતકપરિશેષે બહુ દૂરે,
વિમાનોના સંઘો વિહલિત કરંતા સુરપથો,
કથા તે કલ્યાણી તવ જામનાણી જવથકી.^{૩૪} ૨૫

૨૯ પંક, કાઠવ, ૩૦ હોહોળું. ૩૧ જે કારણથી. ૩૨ બ્રહ્મા. ૩૩ શાન્ત થયો.
૩૪ જ્યારથી.

स्फुरत्कामक्रोधप्रबलतरसंजातजटिल-

ज्वरज्वालाजालज्वलितवपुषां नः प्रतिदिनम् ।

हरन्तां संतापं कमपि मरुदुल्लासलहरि-

कण्ठाभ्यञ्जत्पाथः कणसरणयो दिव्यसरितः ॥ २६ ॥

इदं हि ब्रह्माण्डं सकलभुवनाभोगभवनं

तरङ्गैर्यस्यान्तर्लुठति परितस्तिन्दुकमिव ।

स एष श्रीकण्ठप्रविततजटाजूटजटिलो

जलानां संघातस्तव जननि तापं हरतु नः ॥ २७ ॥

अपन्ते तीर्थानि त्वरितमिह यस्यांघ्रिद्विधौ

करं कर्णे कुर्वन्त्यपि किल कपालिप्रभृतयः ।

इमं तं मामम्ब त्वमियमनुकम्पाद्र्द्रुदये

पुनानां सर्वेषामघमथनदर्पं दलयसि ॥ २८ ॥

श्वपाकानां व्रातैरमितविचिकित्साविचलितै-

र्विमुक्तानामेकं किल सदनमेनः परिषदाम् ।

अहो मामुद्धर्तुं जननि घटयन्त्याः परिकरं

तव श्लाघां कर्तुं कथमिव समर्थो नरपशुः ॥ २९ ॥

न कोऽप्येतावन्तं खलु समयमारभ्य मिलितो

यदुद्धारादाराद्भवति जगतो विस्मयभरः ।

इतीमामीहां ते मनसि चिरकालं स्थितवती-

मयं संप्राप्ताऽहं सफलयितुमम्ब प्रणय नः ॥ ३० ॥

અગ્યા કામદોષે પ્રભલતર વાધી જટિલ થે
જવરજવાલાખળે સતત જવલિતાંગી અમતલા
નિવારે સંતાપે અનિલલહરીએ ઉછળતાં
જળોનાં બિંદુઓ જનનિ ! તમ દિવ્યાધુનિવણાં. ૨૫ ૨૬

રહે જે પ્રહ્લાંડે સકલ ભુવનોનો પ્રકર^{૨૬} સૌ,
તરંગે તે જેમાં વિવશ ગળડે બિંબફળ શું;
શુંચાયા તે એ આ શિવપૃથુજટાજટભરમાં,
જળોના તે ઓઘો તવ જનનિ ! રોગો અમ હરો. ૨૭

લખતાં સૌ તીર્થે ત્વરિત મમ ઉદ્ધાર કરતાં,
શિવાદિ દેવોએ શ્રવણપર દેતા કર અહો !
મને એવાને તું સહય હૃદયે પાવન કરે !
હલંતી સર્વેનો અઘહરણુકેરો ગરવ મા ! ૨૮

ત્યજ્યા જે પાપી અઘચલિત ચાંડાળગણુથી,
અરે એવાઓની પરિષદતણું હું સદન છું;
છતાં ખાંધી મા ! તે કમર મમ ઉદ્ધાર કરવા,
કરું તે શી રીતે સ્તવન તવ હું જે નરપશુ ? ૨૯

ન એવો કે લાખ્યો સજન સમયેથી દળ સુધી,
સમુદ્ધારે જેના જગત સઘળું વિરમય બને;
હતી એવી ઇચ્છા બહુ દિન થયાં મા ! તમ મને,
ઉલો છું તે ઇચ્છા સફળ કરવા, તાર મુજને. ૩૦

भवसिद्ध्यासङ्गो नियतमथ मिथ्याब्रह्मणं
 कृतकैष्वभ्यासः सततपरपैशून्यमननम् ।
 अपि भ्रावंभ्रावं मम तु पुनरेवं गुणगणा-
 नृते त्वत्को नाम क्षणमपि निरीक्षेत वदनम् ॥ ३१ ॥

विशालाभ्यामाभ्यां किमिह नयनाभ्यां खलु फलं
 न याभ्यामालीढा परमरमणीया तव तनुः ।
 अयं हि न्यक्कारो जननि मनुजस्य श्रवणयो-
 र्ययोर्मातिर्यातिस्तव लहरिलीलाकलकलः ॥ ३२ ॥

विमानैः स्वच्छन्दं सुरपुरमयन्ते सुकृतिनः
 पतन्ति द्राक्पापा जननि नरकान्तः परवशाः ।
 विभागोऽयं तस्मिन्नशुभमयमूर्तो जनपदे
 न यत्र त्वं लीलादलितमनुजाशेषकलुषा ॥ ३३ ॥

अपि घ्नन्तो विप्रानविरतमुशन्तो गुरुसतीः
 पिबन्तो भैरेयं पुनरपहरन्तश्च कनकम् ।
 विहाय त्वय्यन्ते तनुमतनुदानाध्वरजुषा-
 मुपर्यम्ब क्रीडन्त्यखिलसुरसंभावितपदाः ॥ ३४ ॥

अलभ्यं सौरभ्यं हरति नियतं यः सुमनसां
 क्षणादेव प्राणानपि विरहशस्त्रक्षतभृताम् ।
 त्वदीयानां लीलाचलितलहरीणां व्यतिकरात्
 पुनीते सोऽपि द्रागहह पवमानस्त्रिभुवनम् ॥ ३५ ॥

સહાવૃત્તિધાની,^{૩૭} અસત મુખવાણી પ્રલપતી,
કુતર્કોમાં પ્રીતિ, સતત પરપૈશુન્યમનન;^{૩૮}
સુણી વારેવારે મમ સકલ આ'વા ગુણગણો,
તમારા વિના કેા મમ મુખ નિરીક્ષે ક્ષણ પણ ? ૩૧

કયું મોટાં આવાં મમ નયન કેરું ફલ અહીં,
ન નિખાંડું જેથી પરમ રમણીયું તમ તનુ ?
ઘણા છે ધિક્કારો જનનિ ! મનુજોનાં શ્રવણને,
સુણાયા ના જેથી તવ લહરી લીલા કલકલો. ૩૨

વિમાને સ્વચ્છંદે સુરપુર જતાં શોભનકૃતિ,^{૩૯}
મહા પાપાત્માઓ પરવશ પડતા નરકમાં;
વ્યવસ્થા આ'વી મા ! અશુભમય દેશાંતરવિશે,
ન જ્યાં લીલા તારી મનુજ-અઘહારી વિલસતી. ૩૩

હણે જે વિપ્રોને, સતત મન વાંછે ગુરુ-સતી,
વળી ચોરે સોનું, અવિરત સુરાપાન કરતા;
ત્યજે પાપી એ'વા તનુ તમ જળે મા ! યદિ તહા,
કરે ક્રીડા પામી કૃતમખજનોથી^{૪૦} પદ મહા. ૩૪

અલબ્યા પુખ્તોની હરણ કરતો નિત્ય સુરભિ,
ક્ષણે પ્રાણો લેતો વિરહશરવીંધ્યા જનવણા,
તમારી લીલાએ ચલિત લહરીનાં સ્પર્શને,
અહો એ'વો વાયુ ત્રિભુવન કરતો પુનિત મા ! ૩૫

૩૭ કુતરાની. ૩૮ પારકાની કુશલાનું ચિન્તન. ૩૯ પુણ્યશાલી. ૪૦ જેમણે ચક્ષુ
એવા પુખ્તો.

कियन्तः सन्त्येके नियतमिह लोकार्थघटकाः

परे पूतात्मानः कति च परलोकप्रणयिनः ।

सुखं शेते मातस्तव खलु कृपातः पुनरयं

जगन्नाथः शश्वत्त्वयि निहितलोकद्वयभरः ॥ ३६ ॥

भवत्या हि व्रात्याधमपतितया खण्डपरिषत्-

परित्राणस्नेहः श्रुत्ययितुमशक्यः खलु यथा ।

ममाप्येवं प्रेमा दुरितनिवहेष्वम्ब जगति

स्वभावोऽयं सर्वैरपि खलु यतो दुष्परिहरः ॥ ३७ ॥

प्रदोषान्तर्गत्यत्पुरमथनलीलोद्धृतजटा-

तटाभोगप्रेङ्गलहरिभुजसंतानविधुतिः ।

विलक्रीडक्रोडजलडमरुडंकारसुभग-

स्तिरोधत्तां तापं त्रिदशतटिनीताण्डवविधिः ॥ ३८ ॥

सदैव त्वय्येवार्पितकुशलचिन्ताभरमिमं

यदि त्वं मामम्ब त्यजसि समयेऽस्मिन्सुविषमे ।

तदा विश्वासोऽयं त्रिभुवनतलादस्तमयते

निराधारा चेयं भवति खलु निर्व्याजकरुणा ॥ ३९ ॥

कपर्दादुल्लस्य प्रणयमिलदर्धाङ्गयुवतेः

पुरारेः प्रेङ्गन्त्यो मृदुलतरसीमन्तसरणौ ।

भवान्या सापत्न्यस्फुरितनयनं कोमलरुचा

करेणाक्षितास्ते जननि विजयन्तां लहरयः ॥ ४० ॥

प्रपद्यन्ते लोकाः कति न भवतीमत्रभवती-

मुपाधिस्तत्रायं स्फुरति यदभीष्टं वितरसि ।

જગે ઠેંકે એ'વા નિયત જન સેવાર્થ મથવા,
વિશુદ્ધાત્મા બીજા પ્રણય પરલોકાર્થ ધરવા;
સુખે પોઠે મા! એ તુજ અતિ કૃપાએ સતત આ,
જગન્નાથ ત્યાગી તુજ ઉપર વારી દિલુવન. ૩૬

જગે પાખંડી ને અધમ પતિતોના સમુદ્ધનાં,
પરિત્રાણે માયા તવ શિથિલ ના શક્ય કરવી,
તથા દુઃકર્મે આ શિથિલ મમ આસક્તિ કરવી.
નહીં છૂટે છોડી પ્રકૃતિ નિજ કેાથી લવ કદિ. ૩૭

પ્રહોષે નર્તનતા શિવ નિજ જટા કેં ઝટકતા,
ઉઠે તેથી લહેરો લલિત કરતાલી મૃદુસમી;
શુદ્ધમાં વાજંતા ડમક ડમરૂ શા જલરવો,
હરો વાપો એ'વી ત્રિદશતટિની-તાંડવવિધિ. ૪૧ ૩૮

સદા અર્પો અંબા મમ કુશલચિંતા તુજ પરે,
ત્યજે તું જો આવા વિષમ સમયે મા! કદિ મને,
તદા દૂખી બન્યે ત્રિભુવનથી વિશ્વાસ તુજ ને,
નિરાધારા માતા! અઠપટ દયા આ તુજ બને. ૩૯

પુરારિઅર્ધાંગે પ્રણયભર રાજે ગિરિસુતા,
જટાથી જે ંકેલી મૃદુલતર લેનાં ચિરપરે,
બવાની આપત્ન્યે સ્ફુરિત નયને કોમલ કરે
નિવારે તે વા'રી જનનિ! લહરી હો જયવતી. ૪૦

કરો વાંછા પૂરી જનનિ સહુની આપ જમમાં
સ્ફુરે એ'વી ખ્યાતિ, તમ શરણ આવે જન ન કેા?

शपे तुभ्यं मातर्मम तु पुनरात्मा सुरधुनि
स्वभावादेव त्वय्यमितमनुरागं विधृतवान् ॥ ४१ ॥

ललाटे या लोकैरिह खलु सलीलं तिलकिता
तमो हन्तुं धत्ते तदुणतरमार्तण्डतुलनाम् ।
बिलुम्पन्ती सद्यो विधिलिखितदुर्वर्णसरणिं
त्वदीया सन्मृच्छा मम हरतु कृत्स्नामपि शुचम् ॥ ४२ ॥

नरान्मूढांस्तत्तज्जनपदसमासक्तमनसो
हसन्तः सोल्लासं विकचकुसुमव्रातमिषतः ।
पुनानाः सौरभ्यैः सततमलिनो नित्यमलिना-
न्सखायो नः सन्तु त्रिदशतटिनीतीरतरवः ॥ ४३ ॥

यजन्त्येके देवान्कठिनतरसेवांस्तदपरे
वितानव्यासक्ता यमनियमरक्ताः कतिपये ।
अहं तु त्वन्नामस्मरणभृतकामस्त्रिपथगे
जगज्जालं जाने जननि तृणजालेन सदृशम् ॥ ४४ ॥

अविश्रान्तं जन्मावधि सुकृतजन्मार्जनकृतां
सतां श्रेयः कर्तुं कति न कृतिनः सन्ति विबुधाः ।
निरस्तालम्बानामकृतसुकृतानां तु भवतीं
विनामुष्मिँल्लोके न परमवलोक्ये हितकरम् ॥ ४५ ॥

पयः पीत्वा मातस्तव सपदि यातः सहचरै-
र्विमूढैः संरन्तुं कचिदपि न विश्रान्तिमगमम् ।

વહું માતા ! લેઈ શપથ, મમ આત્મા સુરધુનિ,^{૪૨}
સ્વભાવે રંગાયો અમિત અનુરાગે તુજ વણા. ૪૧

લલાટે જે કેરું તિલક જન લીલાસહ કરે,
જગે મૃત્તના^{૪૩} વારી તિમિર હરનારી રવિ સમી;
ત્વરાયે ભૂંસંતી વિધિલિખિત પંક્તિ કુવરણા,^{૪૪}
તમારી સદ્રેણુ^{૪૫} સકલ શુચઁડેણુ^{૪૬} મમ હરો. ૪૨

સ્વદેશાભિમાની વતન વસતા મૂઢ જનને,
હંસતા સોલ્લાસે વિકચકુલલાસ્યે સ્મિત કરી;
સ્વસૌગંધો ઢાળી ભ્રમરકુલમાલિન્ય હરવા,
સખા હો તે મારા ત્રિદશસરિતાના તટતરૂ. ૪૩

સુરોને પૂજે કેં કઠિનવર સેવાચ્યન કરી,
ધરે યજ્ઞે નિષ્ઠા, યમનિયમદીક્ષાનિરત કેં,
થતાં મારાં કામો સફલ તમ નામસ્મરણથી,
ભવાળિધાની ભળો જનનિ ! તૃણભળોસમ ગણું. ૪૪

કમાણી પુણ્યોની અવિરત મથી જીવનખંડું,
કરંતા સંતોનું કુશલ સુર સૌ શ્રેય કરવા;
નિરસ્વાલંબીનું^{૪૭} અકૃતસુકૃતિનું^{૪૮} તમ વિના,
ન ભાળું આ લોકે પરમહિતકારી અવર કેા. ૪૫

અમી પીને વાડું ઝટ અધમ મિત્રો સહ ગયો
કંઈ ફીડાર્યે મા ! સુખ લવ ન પામ્યો પગ પણ;

૪૨ સ્વર્ગની નદી-ગંગા. ૪૩ માટી. ૪૪ નહારા અક્ષરવાળી. ૪૫ સારી માટી.
૪૬ બધા શોકના બેણા. ૪૭ આલંબન-આધાર-વગરનાનું. ૪૮ જેણે કોઈ પણ સાર
કાંઈ કંઈ નથી એવાનું.

इदानीमुत्सङ्गे मृदुपवनसंचारशिशिरे
चिरादुभिर्द्रमां सदयद्दये शायय चिरम् ॥ ४६ ॥

बधान द्रागेव द्रढिमरमणीयं परिकरं
किरीटे बालेन्दुं नियमय पुनः पञ्चगणैः ।
न कुर्यास्त्वं हेलामितरजनसाधारणतया
जगन्नाथस्यायं सुरधुनि समुद्धारसमयः ॥ ४७ ॥

शरच्चन्द्रध्वेतां शशिशकलध्वेतालमुकुटां
करैः कुम्भाम्भांजे वरभयनिरासौ च दधतीम् ।
सुधाधाराकाराभरणवसनां शुभ्रमकर-
स्थितां त्वां ये ध्यायन्त्युदयति न तेषां परिभवः ॥ ४८ ॥

दरस्मितसमुल्लसद्बदनकान्तिपूरामृतै-
र्मवज्वलनभर्जिताननिशमूर्जयन्ती नरान् ।
चिदेकमयचन्द्रिकाचयचमत्कर्ति तन्वती
तनोतु मम शं तनोः सपदि शन्तनोरङ्गना ॥ ४९ ॥

मन्त्रैर्मीलितमौषधैर्विगलितं व्रतं सुराणां गणैः
ह्रस्तं सान्द्रसुधारसैर्विदलितं गारुत्मतैर्प्राविभिः ।
वीचिक्षालितकालियाहितपदे स्वर्लोककल्लोलिनि
त्वं तापं तिरयाधुना मम भवज्वालावलीढात्मनः ॥ ५० ॥

હવે તો ઉત્સાહે મૃદુપવનસંચારશિશિરે,
મને પોહાડો મા ! સદય હૃદયે નિહાળીનને. ૪૬

કસી બાંધો અંગે લલિત અવિલંબે તમ કટિ,
કિરીટ બાલેંદુ સમુચિત ધરો મા ! અહિ^{૪૮} થકી;
ન કીજે મા ! હેલા ઇતરજન સાધારણ ગણી,
જગન્નાથ પ્રાર્થે પુનિતકરણાર્થે સમય આ. ૪૭

શરચ્ચંદ્ર^{૪૯}વેતા, મુકુટ શશિલેખા—અહિતણો,
કરે ચારે ધાર્યા:—વર, અભય ને કુંભ કમલ;
સુધાધારાકેરાં નવવસનઆભૂષણ ઝગે,
તને ક્યાયે તેનો પરિભવ ન, નકાસનવતિ^{૫૦} ૪૮

મૃદુ રિમત વિકાસિતા વદનકાંતિઓધામૃતે,^{૫૧}
ભવજ્વલનદગ્ધ કેંક જનને સદા ઠારતી;
ચિદામક સુચંદ્રિકાયુથયમત્કૃતિ^{૫૨} વેરતી,
કરો મમ તનુતણું કુશળ શંતનુ-અંગના.^{૫૩} ૪૯

મંત્રો નિષ્કૂળ, ઔષધો ગલિત, ને સંત્રસ્ત હેવો થયા,
ઢોળાયા નિમિષા સુધારસ, વિષાહારી^{૫૪} શિલા ચૂર્ણ થઈ;
કાલિમર્દન-પાદ વીચિ-જલથી પોતી, દુકલ્લોલતી,
તું તાપો હર મા ! હવાં મમ ભવજ્વાલાવિદગ્ધાત્મનાં. ૫૦

૪૬ સા.પ. ૫૦ મમરના આસનવાળી. ૫૧ મંદ હાસ્યથી વિકાસ પામેલી વદનની કાંતિના અંબારના અમૃતથી. ૫૨ ચિત્સ્વરૂપી ચાંદનીના કિરણોના સમૂહનો ચમત્કાર, અનેક ચંદ્રોનો પ્રકાશ પોતે કરે છે એવો ભાવ છે. ૫૩ શંતનુ રાજની પત્ની, મંગા. ૫૪ વિષ નિવારનારી.

द्यूते नागेन्द्रकृत्तिप्रमथगणमणिभ्रेणिनन्दीन्दुमुख्यं
सर्वस्वं हारयित्वा स्वमथ पुरभिदि द्राक्षणीकर्तुकामे ।
साकूतं हैमवत्या मृदुलहसितया वीक्षितायास्तवाम्ब
व्यालोलोल्लासिवल्गल्लहरिनटघटीताण्डवं नः पुनातु ॥५१॥

विभूषितानङ्गरिपूत्तमाङ्गा
सद्यः कृतानेकजनार्तिभङ्गा ।
मनोहरोत्तुङ्गबलत्तरङ्गा
गङ्गा ममाङ्गान्यमलीकरोतु ॥५२॥

इमां पीयूषलहरीं जगन्नाथेन निर्मिताम् ।
यः पठेत्तस्य सर्वत्र जायन्ते सुखसंपदः ॥ ५३ ॥

ધૂતે નાગેન્દ્ર-ચર્મ, પ્રથમગણ, શશિ, નંદિ, રૂદ્રાક્ષમાળા,
હારી સર્વસ્વ ઈચ્છે શિવ નિજવત્તુને હોડમાં મૂકવા, ત્યાં;
જેવાં સામે તમારી સ્મિત મૃદુલચક્રી પાર્વતી ગૂઢભાવે,
ને ઉંચી ઉછળતી તમલહરીવણું નૃત્ય વારો અમોને.^{૫૫} ૫૧

સ્મરારિ-શીર્ષે પ્રિય-કેશ-રત્ને,
અનેક-દુઃખી-જન-આર્તિભંગે,
મનોહર ઉંચા તરલા તરંગે,
ગંગે! મમાંગે શુચિતા સુહાવો! ૫૨

પીયૂષ-લહરી ગૂંથી આ જગન્નાથ પંડિતે,
જે ભણે એહ તે પામે સર્વત્ર સુખસંપદ.

—સમાપ્ત—

૫૫ જુગટમાં સર્વ કાંઠ હારી ગયા પછી શિવજીએ પોતાની નવને હોડમાં મૂકવાની ઇચ્છા કરી ત્યારે પાર્વતીજીએ મંદસ્મિતથી અર્ધસૂચકભાવે તમારી સામે જોયું તે વખતે રમેને શિવજી તમને હોડમાં મુકે એવી ચંક્રથી શિવજી જેમને નૃત્યનો શોખ હતો તેમને જુગટું રમવાનું ભલાવવા માટે તમે પોતે નૃત્ય કરવા લાગ્યાં તે વખતનું તમારી જલલહરીનું નૃત્ય અમારો ઉદ્ધાર કરે.

આરતિ

જય જય જય ગંગે !

જય ગંગે ! ભયભંગે ! જય તરલતરંગે !

મા ! જય તરલતરંગે !

પ્રિય-જન-દુઃખ-પ્રસંગે (૨) શોભો રણુરંગે—જય૦

નર્તાન હિમજલ શિકરે પ્રિય હિમગિરિશિખરે

મા ! પ્રિય હિમગિરિશિખરે

ત્વરિત વહત નિજ નિકરે (૨) ઝળકો સુરવિકરે—જય૦

દુઃખહરણી સુખકરણી જય ત્રિભુવન-તરણી

મા ! જય ત્રિભુવન-તરણી

અધમપતિત અધહરણી (૨) જય અભરાભરણી—જય૦

શ્રીપતિપદરજસંગે જન્મ્યાં શ્રી ગંગે

મા ! જન્મ્યાં શ્રી ગંગે

વાંછે અજ શિવ રંગે (૨) તરણુ તમ તરંગે—જય૦

હિમગિરિ થકી ઉતરતાં વહતાં ભૂ પોત

મા ! વહતાં ભૂ પોતે

સરતાં સમ સ્નોતે (૨) ઝળકો દુઃખોતે—જય૦

હ્રાદિનિ, પાવની, નલિની, ત્રિસ્નોતસ્વિની

મા ! ત્રિસ્નોતસ્વિની

પૂર્વ દિશે ત્રણુ તટિની (૨) બહેતી અમીઝરણી—જય૦

સિંધુ, સુચક્ષુ, સીતા ત્રણ નિર્મળ સરિતા

મા ! ત્રણ નિર્મળ સરિતા

બેટી પ્રિય તમ દુહિતા (૨) પશ્ચિમ દિશ લલિતા—જયં.

સસમરૂપે પુનિતા ભાગીરથી સૂચિતા

મા ! ભાગીરથી સૂચિતા

ભાગીરથ સહઅતિ પ્રીતા (૨) ત્રિભુવનત્રિકીડિતા—જયં.

રતિપતિરિપુલ્લટભાળે વિહરત રસભાલે

મા ! વિહરત રસભાલે

નિજજલનિધિજંભાલે (૨) કૃત-અવનિ રસાલે—જયં.

જય લલિતલહરીલીલે જય ચારૂ સુશીલે

મા ! જય ચારૂ સુશીલે

જય પુનિતવિમલસલિલે (૨) દુર્ગતલિનિનિખિલે—જયં.

વિગલિત ગતિ-શુભ ગતિદે ! ગદ વિગલિત અગદે !

મા ! ગદાવગલિતઅગદે

તૃણાકુલિતામૃતદે ! (૨) અશરણસુશરણદે—જયં.

સુરગણ સુનિજન ધ્યાતા કિન્નર બીન વાતા

મા ! કિન્નર બીન વાતા

વિદ્યાધર ગુણ ગાતા (૨) અંતર હરખાતા—જયં.

શ્રીપતિપદરજ-પુનિતે શિવશિરસ'પવિતે

મા ! શિવશિરસ'પવિતે

હિમગિરિકરપુટદુલિતે (૨) અવનીતલ-હ્રુડિતે—જયં.

વસુમતિ અતિમુદ કરણી ભજવળનિધિતરણી

મા ! ભજવળ નિધિતરણી

સકલસુકૃત અભિસરણી (૨) જય અમીરસ ઝરણી—જયં.

વિકચ કુસુમ અભિવર્ષે વટવડ્ઝ અતિ હર્ષે
 મા ! વટવડ્ઝ અતિ હર્ષે
 અભિનવગતિપ્રકર્ષે (૨) જગ જન મન કર્ષે—જય૦
 શીવલ સલિલ સુસંગે જય ભગવતિ ગંગે
 મા ! જય ભગવતિ ગંગે
 શપિત સગર-સુત-અંગે (૨) ઘો મુક્તિ ઉમંગે—જય૦
 ચાર ભુજે મણિકટકે મસ્તકશશિમુકુટે
 મા ! મસ્તકશશિમુકુટે
 દેહકાંતિ શુચિ પટકે (૨) શેલો પ્રિય લટકે—જય૦
 શિવનાં ઉત્તમ અંગે રાજો નવરંગે
 મા ! રાજો નવરંગે
 દુરિતકટક ભૂલંગે (૨) ટાળો અયિ ગંગે—જય૦
 તમ શુચિ પુલિને વસતાં તમ વિચિમાં તરતાં
 મા ! જળ પ્રાશન કરતાં
 નામરટણ તમ કરતાં (૨) ધ્યાન હૃદય તમ ધરતાં
 ભવનિધિ સૌ તરતાં જય જય જય ગંગે—જય૦
 શ્રીપતિપદ કમળોની અભિનવ ખિસવલ્લી
 મા ! અભિનવ ખિસવલ્લી
 મહનમથનમૌલિની (૨) માલતીકુસુમાલિ—જય૦
 મોક્ષતણી લક્ષ્મીની જયવિજયપતાકા
 મા ! જયવિજયપતાકા
 કલિમલહરણી શલાઠા (૨) ટાળો અધ-રાઠા—જય૦

શ્રી યમુનાજીનો વૃત્તાંત

ધ્યેયઃ સદા સવિતૃમંદકમધ્યવર્તી
નારાયણઃ સરસિજાસનસંનિવિષ્ટઃ
કેયુરવાન્ મકરકુંઢકવાન્કિરીટી
હારી હિરણ્મયવપુર્ણતશ્ચસંચકઃ ॥

સૂર્યમંડલાન્તરવર્તી કેયુરવાન્ મકરકુંડલવાન્ હિરણ્મય પરમાત્મા જે ઋદ્ધ, યજ્ઞુઃ અને સામ એ વેદત્રયી-સ્વરૂપ વિવસ્વાન્ આદિત્ય નામે પ્રસિદ્ધ છે તેમનાં એ ત્રણે વેદના જ્ઞાનવાળાં સંજ્ઞા નામનાં પત્નીથી યમ અથવા ધર્મ-રાજ અને જે ઉપનિષદ્ધમાં બ્રહ્મરસ નામે વર્ણવાયલાં છે તે સમિચ્છદાનંદન લક્ષણવાળાં રસરૂપ યમુનાજી યુગ્મરૂપે ઉત્પન્ન થયાં.

યમુનાજીનું સ્વરૂપ પદ્મપુરાણમાં આ પ્રમાણે વર્ણવાયલું છે.

ત્રચ્ચેષા ઋગ્યજુઃ સાન્નામાદિત્ય ઇતિ ગીયતે ।
સમ્યગ્જ્ઞાનં ચ યત્તેષાં વિષેષાં કર્મણાં છને ।
સંજ્ઞેતિ સાઽસ્યાં યો ધર્મો ધર્મરાજઃ સ ઇચ્ચતે ।
રસો યઃ પરમાધારઃ સચ્ચિદાનંદકલ્પજનઃ
બ્રહ્મેત્યુપનિઢીતસ્તદેવ યમુના સ્વયમ્ ॥

ઋગ્વેદ, યજ્ઞુર્વેદ અને સામવેદ એ ત્રણ વેદને “આદિત્ય” કહેવામાં આવે છે. એનાં સમગ્ર કર્મોનું જે જ્ઞાન તેને “સંજ્ઞા” કહેવામાં આવે છે. એમાં જે “ધર્મ” ઉત્પન્ન થયા ત્હેમને ધર્મરાજ કહેવામાં આવે છે. સંજ્ઞામાં પરમ આધારરૂપ સમિચ્છદાનંદ લક્ષણવાળો જે ઉપનિષદ્ધમાં ગવાયેલો બ્રહ્મરસ પ્રકટ્યો તે પોતે યમુના, યમુનાજીની ગતિના સંબંધમાં પણ ત્યાં ઉલ્લેખ મળે છે.

દિવસે દિવસે માહારાદાયાવાય વસન્તાઃ ।
 હૃદયાચ્છતઃ પુર્વા નયસ્યસ્તાચ્છતં ક્રુને ॥
 યમુનાપિ તતો નિત્યં ગચ્છંત્યાસ્તેઽષ્ટયામ્બયા ।
 વિશંત્યોષેન સાદિત્યહૃદયાદ્રૌ પુનઃ પુનઃ ॥
 એવં મૃતૌ તથાકાશે ઘટીયન્નમિથાનિશ્ચય ।
 યમુનાસ્તોદયાદ્રિમ્યાં ચર્મત્યાસ્તેઽષ્ટયોદકા ॥

હે મુનિ, પુત્રીવત્સલ સૂર્ય પ્રતિદિન ઉદયાચ્છલમાંથી પુત્રીને અસ્તાચ્છલ તરફ લઇ જાય છે. યમુના પણ તેથી નિત્ય વારંવાર ઉદયાચ્છલમાં આદિત્ય વિશે પોતાના જલસમૂહ સાથે પ્રવેશ કરતી અખંડિત અને પૂર્ણ સ્વરૂપે પ્રવેશ કરે છે. આ પ્રમાણે ધડીયાળની પેઠે પૃથ્વી તેમજ આકાશ વિશે અસ્તાચ્છલ અને ઉદયાચ્છલમાં ભ્રમણ કરતી અખૂટ જળ સાથે રહેલી છે.

આ પરથી રસરૂપ યમુનાજીના બાતા ધર્મરાજ, સંજ્ઞા માતા, અને સુયાન્તરવર્તી આદિત્ય નારાયણ પિતા છે. વળી શ્રી યમુનાજી શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનાં તુર્ય-પ્રિયા છે. શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીએ શ્રી યમુનાજીકર્મા “નમત કૃષ્ણતુર્ય-પ્રિયામ્” એ પ્રમાણે એમને કૃષ્ણતુર્ય પ્રિયા કહેલા છે. જગન્નાથ પંડિતે પણ “શ્રીકૃષ્ણનિત્ય પ્રિયે” એ પ્રમાણે સંબોધ્યાં છે. અત્ર “પ્રિયા” શબ્દ યોજ્યો છે, “ભાર્યા” શબ્દ નહીં. શ્રી યમુનાજીમાં શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનાં તુર્યપ્રિયા હોવાનું લક્ષણ છે. વ્રજમાં ભગવાનની સેવામાં પહેંચેલાં સ્વામિની ચાર પ્રકારનાં છે.

(૧) ભગવાનનાં મુખ્ય સ્વામિની એમનું રસાત્મક સ્વરૂપ જે અન્યપૂર્વ અને અનન્યપૂર્વા સ્વામિનીઓથી વિલક્ષણ પ્રકારનું છે તે ભગવાનનાં આલંબન-વિભાવનું પ્રતિપાદક છે અને તે શ્રુતિસિદ્ધ છે.

(૨) અન્યપૂર્વા સ્વામિનીઓ આ શ્રુતિરૂપા ગોપગ્રહમાં વસેલાં છે માટે અન્યપૂર્વા કહેવાય છે અને સર્વાત્મભાવ યુક્ત છે.

(૩) અનન્યપૂર્વા એમને કુમારિકાવ્રતપ્રસંગે વિવાહના અભાવમાં પણ ભગવાને વસનદાન કરી અથવા વસનનું ગ્રહણ કરી તેમને અંગીકાર કર્યો છે તેથી અનન્યપૂર્વા કહેવાય છે.

(૪) શ્રી યમુનાજી. ભગવાને ક્રોડાને બહાને સર્વાંગના સંબંધ પૂર્વક સ્વતંત્રતાથી રમણુ શ્રીયમુનાજીમાં કર્યું હતું અને શ્રીયમુનાજી સાથે પણ ક્રોડા કરી હતી માટે શ્રીયમુનાજીને તુર્થપ્રિયા માત્ર કહેલાં છે. શ્રી પુરૂષોત્તમજી પ્રિયા શબ્દના અધિક સમર્થન પૂર્વક તુર્થસ્ત્વ-અતુર્થસ્ત્વ સિદ્ધ કરે છે, “જો અહાહત્યા કરનારો પણ હે યમુનાજી ! આપની સેવા કરે તો આપ તેના પાપને દૂર કરી શુદ્ધ કરી તેને મ્હારો પ્રિય બનાવશો.” “લાંચિયં તે ન ત્યક્ષ્યામિ કદિચિત્” તારું સાંનિધ્ય હું કદિપણ નહીં છોડું. આ વરદાન શ્રી ભગવાન પાસેથી શ્રીયમુનાજીને મળ્યું. ભગવાને પ્રિયા-અધિકાધિક વ્હાલાં શ્રીયમુનાજીને સાંનિધ્યમાં રહેવાતું વરદાન આપ્યું માટે “શ્રીકૃષ્ણનિત્યપ્રિયે” એ સંબોધન જો જગન્નાથ પંડિતે વાપર્યું છે તે ચોખ્ખું છે. શ્રીપુરૂષોત્તમજીના મત પ્રમાણે અતુર્થપ્રિયા એ નિર્ગુણપ્રિયા છે. (૧) સત્ત્વગુણ, (૨) રજોગુણ, (૩) તમેા ગુણ કરતાં (૪) નિર્ગુણ પ્રિયા વધારે વ્હાલાં છે. આ નિર્ગુણ પ્રિયા શ્રીયમુનાજી આજ રીતે અતુર્થપ્રિયા કહેવાયાં. મનમાં પ્રભુએ જેમનો સ્વીકાર કર્યો છે તેવાં મુખ્ય ચાર પ્રકારનાં સ્વામિનીઓ હતાં. શ્રી રાધિકાદૂતના તામસ, શ્રી ચંદ્રાવલીદૂતના રાજસ, કુમારિકાદૂતના સ્વાત્ત્વિક અને શ્રીયમુનાજી-દૂતના ગુણાતીત-નિર્ગુણ-તુર્થ.

શ્રી યમુનાજી કલિંદ પર્વતની પ્રાર્થનાથી ભૂતલપર પધાર્યાં, તે વખતે કલિંદ પર્વતે યમુનાજીને વરદાન આપ્યું તે ઉપરથી યમુનાનું “કાલિન્દી” એવું નામ પ્રસિદ્ધ થયું.

મમોદરં પ્રવિશ્ય ત્વં ગચ્છ ચાદિત્યર્નવિનિ ।

કાલિન્દીતિ ત્વ લ્પ્યાતિરસ્તુ લોકત્રયે સદા ॥

ગોપાળતાપિની ઉપનિષદમાં પણ પ્રભુનું કાલિન્દીકુલલોભ્ય એવું વિશેષણ આવે છે.

આપરથી જગન્નાથ પંડિત યમુનાલહરી અથવા અમૃતલહરીના દશમા મ્લોકમાં શ્રી યમુનાજીને આ પ્રમાણે સંબોધે છે તે યુક્તજ છે.

લેખાકાન્તહતે ! કૃતાન્તઃપ્રગિનિ ! શ્રીકૃષ્ણનિત્યપ્રિયે ! પાપોન્મૂલિનિ ! શુભવાપિ યદ્વને ! કાલિન્દિ તુભ્યં નમઃ ।

શ્રી યમુનાજી સકલ સિદ્ધિઓનું દાન કરવા સમર્થ છે. એ અષ્ટ-સિદ્ધિઓ આ પ્રમાણે છે.

- (૧) સાક્ષાત્ ભગવાનની સેવામાં ઉપયોગી થાય તેવા પ્રકારના દેહની પ્રાપ્તિ.
- (૨) ભગવાનની લીલાનું અવલોકન.
- (૩) ભગવાનની લીલાના રસનો અનુભવ.
- (૪) સર્વાત્મભાવની સિદ્ધિ.
- (૫) વિરહ અવસ્થામાં પણ હૃદયમાં પ્રકટ થઇ ભગવાને સનાથ કરેલા દેહની પ્રાપ્તિ.
- (૬) પાછા ફરેલાં ચક્ષુઓથી હૃદયમાં પ્રકટ થતી પ્રભુની લીલાનું અવલોકન.
- (૭) બાવાત્મક સ્વરૂપથી બાવાત્મક રસનો અનુભવ.
- (૮) વિરહાવસ્થામાં પણ સર્વાત્મભાવની સિદ્ધિ.

ભગવાને શ્રીયમુનાજીને આઠ પ્રકારના ઐશ્વર્ય આપેલાં છે:—

- (૧) સકલ સિદ્ધિઓનું દાન કરવાની શક્તિ.
- (૨) ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિ, ભગવદ્ભાવ—ભગવાનનો ભક્ત પ્રતિનો ભાવ ભક્તિની ભગવાન પ્રતિની ભક્તિ તેની વૃદ્ધિ કરવાનું સામર્થ્ય.
- (૩) ભગવાનનો સંબંધ થવામાં વિધ્નરૂપે જે કાંઈ પ્રતિબંધ હોય તેને દૂર કરી પ્રભુની લીલાઓના અનુભવની યોગ્યતાનું અને તેવા અનુભવમાં જે પ્રકારની શુદ્ધિની જરૂર હોય તે પ્રકારની શુદ્ધિનું દાન કરી ભુવનોને પવિત્ર કરવાનો ગુણ.
- (૪) અનાયાસે ભગવત્સંબંધનું દાન.
- (૫) પ્રભુના વહાલા ભક્તોના દોષોને દૂર કરવા.
- (૬) જે પ્રમાણે ગોપાંગનાઓને પ્રભુનાં પ્રિય અનાવ્યાં તે પ્રમાણે ભક્તોને પ્રભુના પ્રિય અનાવવા.
- (૭) લીલામાં ઉપયોગી થાય તેવા દેહનું દાન કરવું.
- (૮) પ્રભુની લીલાના સમયમાં અમનનિત સ્વેદબિન્દુઓ સાથે ભક્તોનાં બધાં માત્રોનો સ્પર્શ કરાવવો.

ગંગા અને યમુના નદીઓનું માહાત્મ્ય ઋગ્વેદમાં આ પ્રમાણે વર્ણવ્યું છે.

સિતાલિતે સરિતે યન્ન સંગતે તન્ના વ્યુતાસો દિવમુત્પતંતિ
યે વૈ તન્નાં વિષ્ણુજન્તિ ધીરાઃ તે જનાસો અમૃતત્વં મજન્તે

જ્યાં ઉર્જીવલ અને શ્યામ બે નદીઓનો સંગમ થાય છે ત્યાં સ્નાન કરનારને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે. ત્યાં જે ધીર પુરુષો દેહ ત્યાગ કરે છે તેઓ અમૃતપણાને પામે છે અર્થાત્ અમૃત થઇ જાય છે. આ ઋચાપરથી પણ ગંગાજનું માહાત્મ્ય યમુનાજની સાથેનાં સંગમથી વિશેષ છે એમ સિદ્ધ થાય છે. શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીએ ગાયું છે કે,

યયા ચરણપદ્મજા મુરરિપોઃ પ્રિયં-ભાવુકા
સમાગમનતોઽમ્ભવત્ સકલસિદ્ધિદા સેવતામ્

“જેમના સમાગમથી શ્રીવિષ્ણુ પરમાત્માના ચરણકમલમાંથી ઉત્પન્ન થએલાં ગંગાજી શ્રીકૃષ્ણના પરમપ્રીતિપાત્ર થયાં અને નિજ સેવકોને સકળ સિદ્ધિનું દાન કરનારાં થયાં. ભગવાન સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ ધરાવનારાં નિર્દોષ, પૂર્ણ ગુણવાળાં, ભક્તિભાવવાળાં અને જીવેને ભગવદીય બનાવનાર ગંગાજી પણ શ્રી યમુનાજી શ્રી પુષ્ટિમાગીંય છે તેમના સમાગમથી તે મુરરિપુ અથવા ભક્તિના પ્રતિબંધને નિવારનાર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના પરમ પ્રીતિપાત્ર થયાં. શ્રી યમુનાજી સાક્ષાત્ ભગવત્સેવોપયોગી દેહ સંપાદન કરાવી જીવેને ભગવાનનાં સેવક બનાવી સેવક સૃષ્ટિ રચે છે, તેથી ભગવાનના પરમપ્રિય છે; તેમ ગંગાજી શ્રી યમુનાજીના સમાગમ પછી શ્રી યમુનાજીના સંગમને લીધે-શ્રી યમુનાજીના સ્મરશ્રમજનિત જળબિન્દુના સંબંધથી જીવેને સાક્ષાત્ સર્વોપયોગી દેહ સંપાદન કરાવી સેવા કરે છે તેથી ભગવાનનાં પરમ પ્રિય થયાં છે. શ્રી યમુનાજીના આવેશથી શ્રી યમુનાજી જેવું કાર્ય શ્રી ગંગાજી કરે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. ભક્તોમાં જ્યારે ભગવાનનો આવેશ હોય છે ત્યારે ભક્તો પણ ભગવાનનું કાર્ય કરી શકે છે.

પરિશિષ્ટ ૧

—૩૬૪૬૬—

મંગાળનો વૃત્તાંત

શ્રી મંગાળની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં નીચેની ત્રણ આખ્યાયિકાઓ પ્રચલિત છે:—

(૧) પ્રહ્લાદ-પુત્ર વિરોચનના પુત્ર બલિરાજાએ દેવધાની નગરીમાં રહીને ત્રેલોક્યને વશ કર્યું. પછી શિષ્યો ઉપર પ્રેમ રાખનારા ભૃગુકુળના બ્રાહ્મણોએ પોતાના શિષ્ય બલિરાજાની ઇન્દ્રની પદવીને સ્થિર કરવા માટે સો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરાવવાનો આરંભ કર્યો. (શ્રીમદ્ ભાગવત ૮-અ. ૧૫. શ્લો. ૩૩-૩૪.) બલિરાજાને ભૃગુકુળના બ્રાહ્મણો સો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરાવે છે, એ વાત સાંભળી સર્વબળથી પરિપૂર્ણ અને પોતાના ભારથી પગલે પગલે પૃથ્વીને નમાવતા નમાવતા વામન ભગવાન તે યજ્ઞમાં પધાર્યા. વામનજીને જોઈને રાજા થયેલા બલિરાજાએ તેમને આસન આપ્યું અને તેમનાં ચરણ ઘાષ તેમની પૂજા કરી. પછી પ્રાર્થના કરી ‘હે મહાપૂજ્ય ! ગાય, સોનું, સુંદર ધર, અન્ન, પાન, બ્રાહ્મણની કન્યા, સમૃદ્ધિવાળાં ગામ, ઘોડા, હાથી અથવા રથ એમાંથી જે કાંઈ જોઈતું હોય તે માંગી લ્યો. (શ્રીમદ્ ભાગવત ૮-અ. ૧૮. શ્લોક ૨૦-૨૭-૩૨) વામનજીએ માત્ર ત્રણ પગલાં પૃથ્વી માંગી. બલિરાજાએ વામનજીનું પૂજન કરી, જળથી સંકલ્પ કરી તેમને પૃથ્વીનું દાન અપ્યું. પછી ભગવાનનું ત્રણ ગુણમય એ વામનરૂપ અદ્ભુત રીતે વૃદ્ધિ પામ્યું અને તેમાં આકાશ, પૃથ્વી, દિશાઓ, પાતાળ, સમુદ્રો આદિ બધાં સમાઈ ગયાં. એ વિરાટ સ્વરૂપ ઉરુક્રમ ભગવાને એક પગલાંથી બલિરાજાની પૃથ્વી ભરી લીધી, શરીરથી આકાશ ભરી લીધું, હાથોથી દિશાઓ ભરી લીધી અને બીજા પગલાંથી સ્વર્ગને ભરી લીધું. ત્રીજા પગલાં માટે બલિરાજાનું કાંઈ પણ રહ્યું નહીં. પછી ભગવાનનો પગ ઉંચે જતાં જતાં મહર્લોક, જનલોક ને તપલોક મુકીને છેક સત્યલોક સુધી પહોંચ્યો. ભગવાનના ચરણારવિંદને સત્યલોકમાં આવેલું જોઈને શ્રીવિષ્ણુનાં એ ચરણારવિંદનું

અહાએ જળથી પૂજન કર્યું અને ભક્તિપૂર્વક સ્તુતિ કરી. અહાના કમંડલનું જળ જે ભગવાનના ચરણની પૂજા કરવાથી પવિત્ર થયું તેજ “વિષ્ણુપાદોદ્ભૂતા ગંગા.” જાણે ભગવાનની સ્વચ્છ કીર્તિ હોય એવાં એ ગંગા ચંદ્રલોકને જળમય કરીને અહલોકમાં અવતીર્ણ થયાં. અહાપુરી વીંટી વળીને એ ચાર ધારામાં વિભક્ત થયાં. એ ચાર ધારાનાં નામ સીતા, *અલકનંદા, ચક્ષુ અને ભદ્રા.

અહુ કાળ પછી કપિલ મુનિના શાપથી સગર રાજાના સાઠ હજાર પુત્રો અળીને લસમ થઇ ગયા. ત્યારે તે વંશમાં ત્રીજી પેઢીએ પ્રકટ થયેલા ભગીરથ રાજાએ કઠોર તપશ્ચરણ કરીને અહાને સંતુષ્ટ કરી ગંગાજીને પૃથ્વી પર પધારવા દેવાનું વરદાન માગી લીધું. તે ઉપરથી ગંગાજીની અલકનંદા નામની અહલોકમાં વહેતી ધારા ભારતવર્ષમાં અવતીર્ણ થઇ. તેને મહાદેવજીએ પોતાના મસ્તક ઉપર ઝીલી લઇને પોતાની જટામાં સમાવી દઇ સો સો વર્ષ સુધી ધારણ કરી રાખી. પછી ભગીરથની સ્તુતિથી પ્રસન્ન થઇ મહાદેવજીએ ત્રિંદુસરોવરમાં ગંગાજીને પધારાવ્યાં. ત્યાંથી ગંગાજી સાત ધારામાં પ્રવાહિત થયાં. તે ધારામાંની હાદિની, પાવની, નલિની એ ત્રણ ધારા પૂર્વ દિશામાં વહેવા લાગી અને સીતા, સિંધુ અને સુચક્ષુ નામની ત્રણ ધારા પશ્ચિમ દિશામાં વહેવા લાગી. અને એક ધારા જે ભગીરથ રાજાની પાછળ પાછળ વહેતી ગઇ તે ભાગીરથી નામે પ્રસિદ્ધ થઇ. ઐરાવત હાથી એમને ધારણ કરવા ગયો. તેને ગંગાજીએ પોતાના પ્રવાહમાં તણાવી દઇને ચૃતપ્રાય દશાને પમાડયો અને પછી દયા કરીને તેને છોડી દીધો. ત્યારપછી ગૌમુખી નામક સ્થાનથી એમણે ભારત-વર્ષમાં પ્રવેશ કર્યો. માર્ગમાં જહ્નુ મુનિની યજ્ઞભિને દુષ્ટાવી દીધી અને યજ્ઞનાં દ્રવ્યને રેલમાં તણાવી દીધું. મુનિએ કુપિત થઇને સમસ્ત ગંગાજળનું

* યજ્ઞપુરાણના મત પ્રમાણે અલકનંદા એ સ્વર્ગમાં વહેનારી ગંગાજીનું નામ છે. ગંગાજી અહલોકમાંથી ઉતરી મેરૂ પર્વતની નીચે ગંગોત્રીમાંથી નીકળીને અલકનંદા, જહ્નવી અને અધોગંગા એ ત્રણ ધારામાં વહેવા લાગ્યાં. તેમાં અલકનંદા એ સ્વર્ગમાં વહેનારી ધારા, જહ્નવી પૃથ્વીમાં વહેનારી ધારા અને અધોગંગા એ પાતાળમાં સમરપુત્રોના ઉદ્ધાર માટે અવતીર્ણ થયેલી ધારા. આ પ્રમાણે ત્રણ સ્વર્ગે ત્રિલોકને પાવન કરવા લાગ્યાં.

પાન કર્યું. બગીરથે જહનુ મુનિને સ્તુતિ કરી પ્રસન્ન કર્યા ત્યારે તેમણે જનુ વિદારીને ગંગાજીને બહાર કાઢ્યાં. એમ જહનુની કન્યાના સ્થાને હોવાથી જનકની નામે ખ્યાતિ પામ્યાં. પછી અવ્યાહત બાવે બગીરથે માર્ગ દેખાડ્યો. તેમ વહીને પાતાળમાં પધાર્યાં. પાતાળમાં એ અધોમંગા નામે ખ્યાતિ પામ્યાં અને એ રૂપે પોતાનાં પુણ્ય સલિલના સ્પર્શથી સગરપુત્રોની મુક્તિ કરી.

એકદા ગંગાજી બ્રહ્માજી પાસેથી પાછાં ફરતાં હતાં, ત્યારે માર્ગમાં અભિશપ્ત વસુગણો સાથે એમને મેળાપ થયો. તેમનાં સ્તવન અને અનુનયથી પ્રસન્ન થઇને પોતે માનવી રૂપે તેમને ગર્ભમાં ધારણ કરીને શાપમુક્ત કરવાનું વરદાન આપ્યું. ત્યારપછી મત્સ્યલોકમાં ગંગાજીએ શન્તનુ રાજની સાથે એવી શરતે લગ્ન કર્યાં કે, ગંગાજી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જે કાંઈ કાર્ય કરે તેમાં શન્તનુએ કોઈ પણ પ્રકારની બાધા નાંખવી નહીં. જે કાંઈ પણ બાધા-વિધન નાંખવામાં આવશે તેા તુરત જ ગંગાજી અંતરધાન થઇ જશે. પછી ઉપર્યુક્ત આઠ વસુઓ ગંગાજીના આઠ પુત્રરૂપે અવતર્યાં. દરેક પુત્રને જન્મતાની સાથે ગંગાજી જળમાં પધરાવતાં. એ પ્રમાણે સાત પુત્રને જળમાં પધરાવ્યા પછી આઠમા પુત્રને જેવાં ગંગાજી જળમાં પધરાવવા મર્યા કે શન્તનુ રાજએ એ પુત્રને બચાવવાનું સુચવ્યું. એ પુત્રને બચાવ્યો તેા ખરો, પરંતુ ગંગાજી એ દેવવ્રત નામના પુત્રને લઇને અંતરધાન થઇ ગયાં. ત્યારપછી દેવવ્રત ઉન્મર લાયક થતાં ગંગાજીએ આવીને તેને શન્તનુ રાજને સોંપ્યો. અને પાછાં અંતરધાન થઇ ગયાં. એ દેવવ્રત પોતાની આજન્મ બ્રહ્મચર્યપાલનનીં ત્રિતિશા પરથી ભીષ્મ કહેવાયા.

(૨) બીજી આખ્યાયિકા આ પ્રમાણે છે:—દેવર્ષિ નારદજી એક દિવસે નાના પ્રકારનાં રાગરાગિણીથી યુક્ત એવું સંગીત શ્રાવતા હતા. દેવર્ષિની સંગીતની ત્રુટિઓને લીધે રાગરાગિણીઓને તાલભંગ થવા લાગ્યો. પરંતુ નારદજી તે જાણી શક્યા નહીં. તેમનાં મનથી તે એમ જાણતા હતા કે મારા જેવું આશ્ચર્યકારક સંગીતનું જ્ઞાન બીજાં કોઈ ધરાવતું નથી. નારદજીના આ અભિમાનનું ખંડન કરવા માટે ઉક્ત રાગરાગિણીગણ વાંકાચુંકાં-વિકલ-અંગવાળાં નરનારીનાં સ્વરૂપ ધારણ કરીને નારદજીના માર્ગમાં આવીને પડ્યાં.

નારદજી તે માર્ગે થઇને જતા હતા, તે સમયે એ નરનારીને જોઇને તેમનાં અંગવૈકલ્યનું કારણ તેમને પૂછ્યું, ત્યારે તેમણે ઉત્તર આપ્યો કે નારદ નામના એક ઋષિ મનમાં એવું ધારે છે કે સંગીતશાસ્ત્રમાં તેમનું જ્ઞાન અમાધ છે, પરંતુ ખરી રીતે એ શાસ્ત્રનું તેમને ઝાઝું જ્ઞાન નથી. અમે રાગો તથા રાગિણીઓ છીએ. નારદજીએ આલાપ કરતી વખતે અમારાં અંગો મારીમચડીને એવાં વિકલ કરી નાખ્યાં છે કે હજી સુધી સાજાં થઇ શક્યાં નથી. આ સાંભળી નારદજીને અહંકાર ગળી ગયો અને અત્યંત દુઃખિતભાવે પૂછ્યું, “તમારાં અંગોને સાજાં કરવાનો શો ઉપાય છે?” તેમણે ઉત્તર આપ્યો કે બદિ મહેશ્વર પોતે સંગીત આલાપે તો જ અમે અમારી પૂર્ણની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકીએ. આ સાંભળી દેવર્ષિએ મહાદેવજી પાસે જઇ સર્વ વૃત્તાંત નિવેદન કર્યો. મહાદેવજી આ સાંભળીને સંમત થયા અને બોલ્યા, “યોગ્ય શ્રોતા મળે નહીં, ત્યાં સુધી હું સંગીતનું જ્ઞાન કરતો નથી. માટે જો તમે યોગ્ય શ્રોતા મેળવી શકો, તો હું તમારી અભિલાષા પૂર્ણ કરું.” નારદજીએ વિચાર્યું કે આપણે માયક થવાને યોગ્ય તો નથી જ, પરંતુ આ પરથી તો સંગીતના શ્રોતા થવાને પણ યોગ્ય નથી. અસ્તુ. કાર્ય તો સાધવું જ જોઇએ. મહાદેવજીને પૂછ્યું: “આ વિશ્વમાં સંગીતના ખરા શ્રોતા થવાને કાણ કાણ યોગ્યતા ધરાવે છે તેનો નિર્દેશ કરો તો હું તેમને આ સ્થળે લાવીને ઉપસ્થિત કરીશ.” મહાદેવજીએ કહ્યું કે જો બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ એ બેને સાથે લાવો તો એ બેની એકત્રિત શક્તિ મારા સંગીતનાં શ્રોતાપણાં માટે યોગ્ય ઠરે. નારદજીએ મહા પરિશ્રમથી બ્રહ્મા અને વિષ્ણુને મહેશ્વર સંમુખ પધરાવ્યા. મહાદેવજીએ સંગીતનો આરંભ કર્યો અને થોડા સમયમાં જ રામ-રાગિણીઓનાં અંગવૈકલ્યનું નિવારણ થયું. મહાદેવજીએ સંગીત રેલાવ્યું. તેના ખરા મર્મને મહણ કરવાને બ્રહ્મા સમર્થ થયા નહીં અને વિષ્ણુ જો કેંક અંશ પર્યાન્ત થયા તે તેટલામાં જ દ્રવીભૂત થઇ ગયા. બ્રહ્મા તો સંગીતમાં એકાગ્ર થઇ શક્યા ન હોતા એટલે તેમણે પોતાના કમંડલુમાં દ્રવીભૂત વિષ્ણુને ઝીલી લેવા માંડ્યા. એ દ્રવીભૂત વિષ્ણુ તે જ મંગાજી નામે ખ્યાતિ પામ્યા.

(૩) ત્રીજી આખ્યાયિકા:—મંગાજી એ હિમાલયની જ્યેષ્ઠ કન્યા. હિમાલય પત્ની મેનકા એમનાં જનની. દેવગણોના પ્રયત્નથી મહાદેવજી સાથે એમનાં

લમ મર્મા. પોતાની પુત્રીના વિયોગથી શોકાભિભૂત થઇને મેનકાએ ગંગાજીને
શાપ આપ્યો કે તમે સલિલરૂપિણી થાઓ. ત્યારથી ગંગાજીએ બહાના
ક્રમ કલ્પમાં જળરૂપે વાસ કર્યો. બાકીનું વર્તાત પ્રથમ આખ્યાયિકા પ્રમાણે.

પરિશિષ્ટ ૨

“ગંગાલહરી”ના રચનના સંબંધમાં નીચેની આખ્યાયિકા પ્રચલિત છે:-
એક સમયે અકબર બાદશાહ અને જગન્નાથ પંડિત દિવાને ખાસમાં
બેસી શેત્રજ રમતા હતા. શેત્રજની રમતના રસમાં બાદશાહ લીન થઇ જઇ
આનંદમાં આવી ગયા. હતા તે સમયે જગન્નાથ પંડિતને તૃષા લાગી. બાદ-
શાહે પાણી લાવવાનો હુકમ કરતાં અકબરશાહની એક રજપુત રાણીની લવંગી
નામની પુત્રી પોતે આ તકનો લાભ લઇને જળનો કળશ લઇને હાજર થઇ,
કારણ કે લવંગીએ પોતાના મનથી પંડિત સાથે વરવાનો નિશ્ચય કર્યો હોવાથી
તે આવા પ્રકારની તક શોધ્યા કરતી હતી. બાદશાહ ખુશ મિજાજમાં હોવાથી
પંડિતજીને એ પ્રસંગનું વર્ણન કરવાનું ફરમાવ્યું. પંડિતજીએ નીચેના શ્લોક
રચીને ગાયો:-

હયં હસ્તની મસ્તકન્યસ્તકુંભા કુલંગી કુરંગીહંગીકરોતુ ।

સમસ્તસ્ય લોકસ્ય ચેતઃપ્રવૃત્તિઃ સુદૃષ્ટ્વો ઘટે ન્યસ્ય યાતીય માતિ ॥

આ શ્લોક સાંભળી બાદશાહે પ્રસન્ન થઇને જગન્નાથ પંડિતને પોતાની
પ્રતિભામાં આવે તે ધનામ માંગવાનું ફરમાવ્યું. પંડિતરાજે નીચેના બે શ્લોક
કથી પોતાની માંગણી રજુ કરી.

ન યાચે ગજાલિ ન વા વાજિરાજિ ન વિત્તેષુ ચિત્તં મદીયં કદાચિત્ ।

હયં હસ્તની મસ્તકન્યસ્તકુંભા લંગી કુરંગીહંગીકરોતુ ॥

યવની નવનીતકોમલોંગી ચયનીયે યદિ લભ્યતે કદાચિત્ ।

અવનીતકમેવ સાધુ મન્યે ન વની માષવની વિલાસદેહુઃ ॥

આ માગણી સંલિખી બાદશાહ વિચારમાં પડી ગયા, પરંતુ પોતાનું વચન પણ પળે અને લવંગીને જગન્નાથ સાથે પરણાવવી નહીં પડે એવી યુક્તિ વિચારી કાઢી. બાદશાહે કહ્યું કે, “લવંગીનાં લગ્ન તમારી સાથે એક જ સરતે કરી આપવામાં આવશે અને તે એ કે જે પહેલાં તમે એની જાણે બેસીને બોજન કરો તો.” રસીક કવિએ રૂપવતી લવંગીને પ્રાપ્ત કરવાના લોભમાં એ સરત રસીકારી, ત્યાર પછી પંડિતજીના અને લવંગીનાં લગ્ન કરાવવામાં આવ્યાં.

પંડિતરાજે યવનકન્યા સાથે લગ્ન કર્યું તે કારણથી બ્રાહ્મણોએ તેમને અતિ બહાર મુક્યા. ઉત્તરાવસ્થામાં પંડિતજીએ જ્યારે કાશીમાં નિવાસ કર્યો ત્યારે ત્યાંના બ્રાહ્મણોએ યવનકન્યાનો સંબંધ છોડી દેવાની સરતે પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવીને પંડિતજીને જ્ઞાતિમાં લેવાનો ઠરાવ કર્યો. પંડિતજીએ આ ઠરાવના જવાબમાં જણાવ્યું કે, “આ મહારી પ્રિયા સાથે જે તમે મને પાવન કરો અને અખિલ બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિ સાથે એક પંકિતએ સહબોજનનો લાભ અમને બંનેને આપો તો અમે તમે કહો તે પ્રાયશ્ચિત્ત કરીએ.” જગન્નાથનું આ પ્રાર્થન વિદ્વાન પંડિતોએ અવગણી નાંખ્યું; તે પરથી “આ અપમાન કરનારા બ્રાહ્મણોનાં સામાન્ય ક્રોડિનાં પ્રાયશ્ચિત્તનું મારે શું કામ છે, જ્યાં જગત્રય પાવની લગવની સુરતરંગિણી ભાગીરથી ગંગા માતાં મને તથા મારી ભાયાને પાવન કરવાને સમર્થ છે ત્યાં?” એવો વિચાર કરીને પોતાની પ્રિયા લવંગી સાથે ગંગાજીના કૌથી ઉંચા ઘાટ પર બેસી શ્રી ગંગાજીની સ્તુતિના શ્લોકો લક્ષિતભાવપૂર્વક લજ્જાકારવા માંડ્યા. આ પ્રસંગે ગવાયલા શ્લોકો તે જ ગંગાલહરી અથવા પીયૂષલહરી નામે ગ્રંથ રૂપે પ્રસિદ્ધ થયા. પંડિત જગન્નાથ તથા લવંગી જ્યાં બેઠાં હતાં ત્યાંથી આવન પગથીઆં જેટલો નીચો ગંગાજીનો જળપ્રવાહ વહેતો હતો. એ પ્રવાહ પ્રત્યેક શ્લોકે એક એક પગથિયું ચઢતો ગયો અને આવનમો શ્લોક ગવાઈ રહેતાં શ્રી ગંગાજીએ જગન્નાથ તથા લવંગીને પોતાના જળનાં બિંદુઓના છંટકાવથી નહવડાવી પાવન કર્યાં. આ ચમત્કાર જોઈ સર્વ બ્રાહ્મણોને આશ્ચર્ય થયું એટલું જ નહીં પરંતુ શ્રી ગંગાજીનાં પતિત-

પાવનીપણીના સ્થાપનાકાર થયો અને જગન્નાથ તથા લવંગીને શુદ્ધ મણીને તેમની સાથે પ્રાતિજ્ઞવહાર ચાલુ કરવાની તત્પરતા દર્શાવી.

આ આખ્યાયિકા નીચેનાં કારણો પ્ધાનમાં લેતાં સાચી હોય એવું લાગતું નથી.

(૧) જગન્નાથ પંડિત અકબર બાદશાહના નહીં પણ શાહજહાનના સમકાલીન હતા.

(૨) આ આખ્યાયિકામાંના શ્લોકો પંડિતરાજના કોઈ પણ પુસ્તકમાં જોવામાં આવતા નથી.

(૩) આખરે અકબરી તેમ જ અકબરના રાજ્ય વખતના લખાણોમાં જગન્નાથ વિષે તેમ જ લવંગી વિષે કંઈ હકીકત જોવામાં આવતી નથી.

(૪) ગંગાલહરીના બાવન શ્લોકો અને બાવન પદ્યથિયાં ઉંડું જળ એ યોગ હોવાથી આખ્યાયિકા ઉદ્ભવી હોવાનો સંભવ છે પરંતુ ગંગા લહરીનું રચન ચવનકન્યા સાથે લખે કર્યા પછી તે ચવનકન્યા સાથે જગન્નાથ પંડિતના પ્રાયશ્ચિત્ત માટે થયું હોય એમ સાબીત થઈ શકતું નથી, કારણકે ગંગાલહરીના કોઈ પણ શ્લોકમાં લવંગીના નામનો કોઈ પણ ઉલ્લેખ નથી તેમ જ “અમને બંનેને પાવન કરો” એ લાવની પ્રાર્થના જોવામાં આવતી નથી. માત્ર “આ ધોર પાપી જગન્નાથને પાવન કરો” એવી પ્રાર્થના જોવામાં આવે છે. વળી પ્રાતિજ્ઞનોના દ્વેષ માટે પણ જરા પણ ઇસારો જોવામાં આવતો નથી.

